

□ □ □ □ □ □ □ **EDIČNÍ PŘÍPRAVA KORESPONDENCE**

□ □ □ □ □ □ □ **Petr Komenda**

Univerzita Palackého v Olomouci □ □ □ □ □ □ □

2008 □ □ □ □ □ □ □

1. vydání
© Petr Komenda, 2008
ISBN 978-80-244-2057-8

Obsah:

Předmluva /5

1. Uvedení do problematiky.

Postavení osobní korespondence spisovatelů v epistolografii /6

2. Text osobní korespondence jako komunikát /7

2.1. Korespondence v primární a v sekundární (tj. literární) komunikaci /12

2.1.1. Kulturní aspekty a modely zprostředkování /17

2.1.2. Akt zveřejnění /18

2.1.2.1. Některá specifika transformace věc – znak v osobní korespondenci /21

2.2. Korespondence jako literární artefakt /22

2.2.1. Napětí mezi sebevyjádřením a stylizací /24

2.2.2. Tematizovaná a implikovaná informace /26

2.2.3. Analytická sonda: Komunikační strategie v Halasově korespondenci /28

2.2.4. Pozice korespondence v tzv. autentistní linii české literatury /29

2.2.5. Analytická sonda: Dopisy Jakuba Demla /32

2.2.6. Analytická sonda: Dopisy Jiřího Ortena Věře Fingerové a jejich literární aspekty /33

2.3. Korespondence jako historický pramen /35

2.3.1. Korespondence jako interpretační klíč k dílu spisovatele /38

2.3.2. Demytizační potenciál korespondence /39

3. Některé praktické problémy v edicích korespondence /42

3.1. Literárněhistorický přístup ke korespondenci /42

3.1.1. Analytická sonda: Edice korespondence ve sbornících Literárního Archivu. Edice vzájemné korespondence Františka Hrubína s Václavem Černým /42

3.1.2. Biografie autora a korespondence /43

3.2. Problematika chronologického řazení dopisů. /45

3.2.1 Analytická sonda: Zamyšlení nad chronologickým řazením některých dopisů ve vzájemné korespondenci Františka Halase a Jana Zahradníčka /45

3.3. Styl a osobnost /48

3.4. Proč má smysl respektovat modelového autora? /50

3.4.1. Analytická sonda: Hypertrofizace psychofyzického autora /50

4. Ediční matrice kompozičních postupů /53

Prameny a literatura /58

Prameny z LA PNP /57

Z významných edic korespondence /58

Edice Scholares /58

Zásadní edice literární korespondence zejména let devadesátých /58

Studie a recenze o literární korespondenci /61

Literárněteoretické a literárněhistorické studie /64

PŘEDMLUVA

Současné postavení osobní korespondence v našem každodenním životě je nezáviděníhodné. Vzhledem ke stále novým trendům v komunikaci (nástup elektronických médií) se osobní dopis postupně stává ukončeným „skanzenovým“ žánrem. A tak se i listy spisovatelů dostávají do pozice stále více „historické“. Možná právě nostalgické ohlížení za uplynulým otevírá perspektivu systematického edičního zpracování korespondence z pozůstalosti fondů, které jsou mnohdy roztroušeny v okresních a krajských archívech. Čím více se dopis jeví jako žánr, který již náleží minulosti, tím více se vytrácí jeho původní praktické určení ve prospěch hledání estetických hodnot.

Edice literární epistolografie, které by pomohly přesněji dokumentovat okolnosti vzniku literárních děl a dokreslovaly literárněhistorický obraz epochy nebo které by byly vydávány pro své zásadní literární kvality, jsou zatím torzovité, ale ukazuje se, že zejména od druhé poloviny devadesátých let jich stále přibývá (za všechny jmenujme alespoň edici Scholares, edice ve sbornících Literárního archivu Památníku národního písemnictví, Březinovu korespondenci, dopisy Boženy Němcové, vzájemnou korespondenci Jana Čepa a Jana Zahradníčka, milostné dopisy Jiřího Ortena, Demlovy listy atd.).

Naším záměrem je otevřít problematiku současné ediční praxe ve vydávání osobní korespondence spisovatelů a hledání adekvátního modelu, který by uchopil epistolární text jako specifický fenomén české literární kultury. Strukturalistická východiska se snažíme rozšířit o metodologické aspekty tartuské sémiotické školy, což nám umožňuje situovat dopis do kontextu literárních i dokumentárních, „veřejných“ i „neveřejných“ textů a zkoumat epistolární styl autorských osobností. Korespondenci vnímáme jako specifický komunikát, který jinak působí ve své původní komunikační situaci a zcela jinak v okamžiku, kdy se stává součástí literárních procesů.

Součástí našich snah je otevření metodologické diskuse, neboť můžeme předpokládat, že zvýšený zájem čtenářské veřejnosti o dopisy spisovatelů povede ke vzniku dalších edic korespondence.

1. UVEDENÍ DO PROBLEMATIKY. POSTAVENÍ OSOBNÍ KORESPONDENCE SPISOVATELŮ V EPISTOLOGRAFII

Předmětem našeho zájmu je „osobní“, tj. soukromá korespondence spisovatelů jako zvláštní případ epistolografického žánru.

Osobní korespondence je „mezním“ komunikátem: jeho klíčovou vlastností představuje interakční funkce, z níž vyplývá výrazná heterogenita prostupující rozličné plány jazyka, výrazu, kompozice. Proto zde pozorujeme oscilaci uvnitř dichotomií, které jsou určeny jednak postavením korespondence uprostřed jiných textových komunikátů, jednak pozicí na pomezí literatury a textového dokumentu.

V prvním případě si všímáme, že se v dopise projevuje napětí mezi psaným a mluveným textem, na které se váže alternace spisovného a nespisovného jazyka (přičemž nespisovná řeč se dále diferencuje podle sociální a teritoriální stratifikace češtiny), alternace veřejného (formálního) a soukromého (neformálního) projevu, různá intenzita expresivní a apelové funkce komunikátu, i oscilace mezi spontánností a připraveností (konceptualizací) projevu. (Čermák 2001, s. 33-39)

V druhém případě (opozice literárnost / neliterárnost) zjišťujeme, že v osobním dopise spisovatele lze často přes velkou míru „autenticity“ pozorovat výraznou stylizaci i autostylizaci, různou míru „estetizace“, napětí mezi non-fikcí a tendencí „vyprávět“ a utvářet tak alternativu ke sdělné funkci, kolísání mezi tendencí k monologičnosti (sebevyjádření) a vlastním dialogickým charakterem dopisu.

Osobní korespondence spisovatelů tvoří specifickou podmnožinu, jejíž vlastnosti jsou určeny průnikem dvou aspektů: korespondence jako komunikátu, jehož vlastnosti jsou determinovány žánrovým kódem, a korespondence jako textu, který se na rozdíl od mnoha jiných dopisů psaných soukromými osobami váže na specifickou oblast literární kultury.

Analýzou specifických rysů epistolografie chceme připravit podmínky pro kvalitní přípravu různých typů edic korespondence, neboť proměnlivé vlastnosti dopisového žánru mohou rozhodovat o tom, zda editor zvolí ediční typ literárněhistorického dokumentu, závažného literárního textu, sebrané korespondence vydávané v rámci autorových spisů, čtenářského výboru nejzajímavějších dopisů, montáže – životopisného pásma poskládaného z osobních listů aj.

2. TEXT OSOBNÍ KORESPONDENCE JAKO KOMUNIKÁT

V roce 1931 napsal František Halas jednomu ze svých nejlepších přátel Janu Zahradníčkovi do vesnice Mastníku tento dopis: „Když mi tak líčíš tu krajinu u vás, tak je mi hrozně smutno. Ty můžeš mluvit ,jen tak', a tady se člověk otravuje v kavárnách žvásty a kecý všelijakých blbců, a neujdeš tomu, i když chceš. Ale to konečně sám znáš. Je hezké, že stále ještě máš vůli k práci, já ztrácím i tu, maje nakonec všechno za maličerné a hloupé. Ty máš sv. Augustina, a co mám číst já? Komunistický manifest?“ (Halas – Kundera 2001, s. 76) Tento dopis je datován ke 2. únoru 1931. Záhy Halas napíše jiný dopis do Brna svému příteli Bedřichu Václavkovi, komunistickému kritikovi: „Mezi náma je spousta lidí a všelijakých povinností, které člověku lezou do cesty. To o tom katolicismu Ti napíšeš, ale mám dojem, že by se to nemělo tak zdůrazňovat. Nějaká ta konverze někoho, kdo byl vždycky slaboch, ještě nedělá ,nebezpečí' (Praha, jaro 1931).“ (Halas – Kundera 2001, s. 77)¹

Představme si, že by se tito tři lidé setkali a Halas by k oběma svým přátelům pronesl oba výroky současně. Nutně by se musel dostat sám se sebou do sporu a pohněval by si obě strany. Mají-li však tyto výpovědi formu dopisů, byť i následujících poměrně rychle za sebou, je tato situace snáze představitelná.

Z uvedeného příkladu můžeme vyvodit základní rozdíly mezi mluvenou a psanou komunikací, jež se podílejí na výstavbě osobního dopisu jako komunikátu. Když Halas (pro nás v této chvíli fiktivně a za nepřítomnosti Bedřicha Václavka) mluví k Janu Zahradníčkovi o své beznaději a nevíře v uskutečnění komunistické revoluce, je si vědom situovanosti své promluvy do uplývajícího časoprostoru. Jeho mluvená výpověď je pomíjivá, končí s daným okamžikem, v němž byla pronesena. Jestliže však Halas zvolí médium grafického zápisu, musí respektovat aspekt trvalosti, díky níž dnes můžeme oba dopisy číst a srovnávat je.

Přestože se jako komunikační kanál v osobní korespondenci uplatňuje grafický zápis, dopis si uchovává některé rysy mluveného textu, a proto jej lze pojímat jako „náhradu“ komunikace tváří v tvář (s typickými znaky mluvnosti - spontánností, nepřipraveností, bezprostředností, volnější strukturou promluvy). Korespondenční komunikaci potom vymezujeme jako zvláštní případ psané komunikace.

1 Halas do ankety o katolictví v mladé české literatuře přispěl. Článek byl publikován v Indexu (3, 19. 3. 1931). Píše tam: „Mám několik kamarádů, kteří jsou katolíci, a znamenitě se s nimi snáším. Nic to neubírá mému komunismu. Zůstává stejně horoucí a pevný. Pojí nás jedno - společná řeč krásy - jinak si nerozumíme, i když je dobrá vůle pochopiti.“ In: F. Halas: *Imagena. Dílo Františka Halase* (sv. 4). Československý spisovatel, Praha 1971.

V původní komunikační situaci osobní korespondence píše František Halas Janu Zahradníčkovi dopis; jeho přítel je mu fyzicky sice vzdálený, avšak časová proluka je minimální (prodleva mezi odesláním a přijetím dopisu). Rovněž situační kontext, na něž se váží časoprostorové souřadnice, lze do určité míry u obou korespondentů vnímat jako identický, či aspoň ekvivalentní (oba básníci prožívají na počátku 30. let krizi hodnot a hledají způsob, jak se s touto krizí vyrovnat). Přestože tedy existuje určitý rozdíl v časoprostoru, který odděluje osobní dopis od mluvené komunikace, malá míra této zejména časové diference umožňuje korespondentům jednat, jako by si stanuli tváří v tvář. Dopis tak nahrazuje osobní setkání.

Jinak tomu však bude v případě transformace z „privátní“ a prvotní komunikační situace v komunikaci „literární“: původně nepřiliš výrazný časový rozestup mezi situací, v níž je dopis psán, a situací, v níž je dopis (nyní již čtenářem) čten, se výrazně zvětšuje – mimojazyková situace mluvčího je pro čtenáře principiálně nedostupná. Čtenář se navíc ocitá v pozici třetího, nezúčastněného svědka. Před editorem i čtenářem se naplno odhaluje komunikační strategie pisatele a z ní vyplývající napětí mezi implikovanou a tematizovanou informací. Jestliže Halas – empirický žijící subjekt – napíše svým dvěma přátelům dva protikladné dopisy, z pozice empirických adresátů – reálných osob Jana Zahradníčka a Bedřicha Václavka – jsou Halasovy výpovědi neslučitelné. Dnešní čtenář však čte oba dopisy s vědomím, že tyto dvě výpovědi v sobě skrývají klíč k zásadnímu strukturnímu napětí v básnickově díle, který se promítá i do sporu o hodnoty: básník na jedné straně ve své poezii inklinuje k metafyzickým jistotám, hledá substanci (Boha), o níž by se mohl opřít, na straně druhé toto zakotvení rozbíjí tak, že se otevírá budoucímu, nepředvídatelnému, destruktivnímu. Ve své básnické poetice tíhne k harmonickému písňovému verši, a vzápětí jej rozbíjí, fragmentarizuje, zdršňuje. Za tematizovanými (a neslučitelnými) výroky je jiný Halas – autorský textový subjekt se skrytou informací, kterou konstruujeme prostřednictvím intertextových vazeb dopisů a dalších básnických a esejistických textů. Původní neslučitelnost výroků se v estetické dimenzi proměňuje ve strukturní napětí, dynamizující básnickovo dílo a mající kdesi v pozadí společného jmenovatele.

Toto napětí, tvořící jeden z konstitutivních rysů osobní korespondence spisovatelů, bylo nesčetněkrát reflektováno ve studiích a recenzích a také my se tímto významným specifíkem budeme zabývat. Již nyní můžeme poznamenat, že rozpor mezi implikovanou a tematizovanou informací zdůvodňuje potřebu rozlišovat a hierarchizovat jednotlivé subjekty, které jsou účastníky psaného slovesného komunikátu, neboť každý subjekt, který se nějakým způsobem účastní literární komunikace,

nutně implikuje určitý soubor hodnot, jež jsou vůči sobě ve vzájemném nesouladu, sporu, málokdy však v harmonii.²

Definujme nyní rozdíl mezi psanou komunikací (primární komunikační situace v osobní korespondenci) a literární komunikací (sekundární komunikační situace). Jako základní model pro naši analýzu může sloužit koncepce Ladislava Tondla (Doubravová 2002, s. 20): vysílač – kanál – příjemce. Informace se kóduje na straně vysílače a dekóduje na straně příjemce. Pokud tento model převedeme na psanou korespondenci, pak lze určit účastníky reálného komunikačního procesu, jimiž jsou subjekty autora (reálného původce sdělení) a čtenáře (který rovněž reálně existuje).³ Tyto subjekty nadále nazýváme psychofyzický autor a psychofyzický čtenář. Oproti zmíněným účastníkům reálné komunikační situace (které nalézáme i u mluveného projevu) se v psaném literárním komunikátu nacházejí navíc subjekty ztvárněné, a to jak implicitně, tak explicitně. Rozlišujeme tak vnětětové subjekty (účastníky reálné komunikační situace) a textové subjekty, jež jsou inherentní samotnému textu.

V psané komunikaci nacházíme některé společné rysy s literární komunikací: v obou případech je autorovi reálný čtenář v daném okamžiku fyzicky nedostupný. Avšak zatímco v původní situaci má reálný pisatel na mysli reálného adresáta (a čtenář - přítel má na mysli reálného autora), v literární komunikaci je pro literárního čtenáře empirický autor neuchopitelný.

Pro literárního čtenáře (čtouceho oba Halasovy listy a hledajícího souvztažnosti v básnickově díle) je ovšem dopis i nadále komunikátem. Jelikož vnětětový autor pro něj nemá žádný význam, musí se opřít o subjekty přítomné v textu. Jak uchopit tyto textové subjekty?

Jakub Deml píše dne 18. 2. 1954 Timotheu Vodičkovi velice obsáhlý dopis o několika desítkách stran. Čteme tu mimo jiné:

Drahý pane Timothee,
díky za včerejší dopis. Zpráva o té chřipkové recidivě nás zabořila. Však jsme měli divné a divoké sny, a mlle R. říkala, že asi Vám není dobře. Ale že by Vám mohlo být zle, o tom rázně pochybujeme ve snu i za bdění. „To je vyloučeno!“ jak řekl ten opilý šofér, když mne tehdy před dvaceti lety převrátil se svým autem na bok, a já se ho ptal, jestli nemůžem uhořet... To bylo na široké státní silnici v Domašově. Dvůrka našeho vozidla narázem na státní autobus (promáčkli jsme jej zezadu)

2 Zdůrazňujeme, že dichotomie implikovaná/tematizovaná informace i hierarchizace subjektů ve slovesném komunikátu vznikají podle našeho soudu tehdy, pokud chápeme osobní dopis jako literární artefakt a pokud uvažujeme o semiotickém subjektu díla.

3 Při analýze hierarchizace jednotlivých subjektů, jež se podílejí na psaném komunikátu (osobním dopise), se opíráme o práci Aleny Macurové: *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech*. Acta Universitatis Carolinae, Philologica Monographia LXVIII – 1977, Univerzita Karlova, Praha 1983.

se srazila, druhá se těsně opírala o sirou zem, tak nás museli vytahovat rozbitým oknem – ale to všechno jsem Vám už beztoho vypravoval, jen tolik zamýšlím dodat, že všechno na světě se děje, aby si člověk do paměti vštípl nějakou formulku; mně tedy uvízlo v hlavě:

TO JE VYLOUČENO!

Toto mé poučení zaplatil šofér dočasnou ztrátou vůdčího čili řídicího listu a účtem ve správkárně nenepatrným. Tehdy se dalo všechno jako v jedné rodině, i „vzal se na něho zřetel“.

Padesát let jsem říkal Lamiae denudaverunt mamillas suas et lactaverunt catullos suos, maje o tom představu slepého mládence, až letos jsem se dožral a jářku, to by tak bylo, abych té věci nepřišel na kloub! (...)

(Následuje vyprávění epizod v asociativní návaznosti, několik črt tasovských událostí, vše je neseno jedním dechem typicky demlovské rytmizované prózy. Dopis sám byl psán několik dní, jak to dosvědčuje vložené datum k jedné z epizod. Text je členěn do několika kapitol: I. Psina. II. Trocha katechismu. III. Temná noc smyslů. IV. Rabbóni, aneb třetí příčel řebříku Jakubova. V. Zelus domus tuae comedit me. VI. Fidlůvačka, aneb missa solemnis. VII. Chřipka v Tasově polevuje. VIII. Vít Fontgaland.)

(...) Bača při tom incidentu neutrpěl žádný nervový šok a hned druhého dne své mučňovské nástroje přátelsky očuchával vrtě přitom ocasem a u nikoho nepodezíral žádné zloby, přesně s Tetinkou rozjímaje a odříkávaje devisu: Pro všechna čela poznamenaná polibek míru jsme měli – a tam, kde naši bratři odvrátili se s hrůzou: my ještě se smáli! –

Odpusťte mi, příteli, tento popeleční list – ultra non possum – Ty knihy pro Vás vázal Stanislav Vodička Tasoviensis.

Jakub Deml.

(Nekula – Olič 1998, s. 261–285)⁴

Koho oslovuje Jakub Deml? Komu je dopis určen? Je to ještě dopis? Zcela jistě splňuje všechny formální znaky dopisu (oslovení, závěrečná formule, v úvodu i v závěru je patrná kontaktní funkce), reálným adresátem byl nepochybně Timotheus Vodička. Byl tento katolický kritik, v padesátých letech blízký Demlův přítel, avšak neschopný porozumět všem dimenzím Demlova díla (nepřijal některé jeho texty jako *Zapomenuté světlo*, *Jugo*, *Cesta k jihu*), skutečným čtenářem, jež měl Deml na mysli? Zdá se spíše, že dopis je určen budoucímu čtenáři Demlova díla, čtenáři, který dokáže tento jedinečný rytmizovaný text vztáhnout

4 Překlady latinských citátů: Lamiae denudaverunt mamillas suas et lactaverunt catullos suos – „Šakalí samice nabídnou vždycky své struky a dají svým mláďatům napít mléka.“ (Lam 4, 3). Zelus domus tuae comedit me – „Horlivá péče o tvůj dům mě zničila.“ (Ps 68, 10). Missa solemnis – „Slavná mše“.

k předchozím Demlovým textům, jako je *Zapomenuté světlo* či deníkové *Šlěpěje*, čtenáři, jenž pro bezprostřední oslovení básnickovým dílem mu mnohé odpustí a mnohé pochopí, vědom si své vlastní slabosti. Deml tento text (ne)píše Timotheu Vodičkovi, ale modelovému adresátovi, kterého celý život hledal.

Implicitní (modelový) autor a implicitní (modelový) čtenář tvoří nedílnou (skrytou) součást textu jako komunikátu, avšak nekryjí se s reálnými (vnětextovými) subjekty literárního komunikačního procesu, nýbrž představují textové subjekty. Při aktu produkce si tedy reálný autor (Jakub Deml) představuje implicitního čtenáře, při aktu recepce si reálný čtenář rekonstruuje implicitního autora. Implicitní (modelový) čtenář pak představuje ideálního čtenáře, jehož měl autor na mysli a jehož charakteristiku a vlastnosti zakódoval do textu. U ideálního čtenáře autor proto předpokládá jistou čtenářskou kompetenci, tedy znalost jazykového a kulturního kódu a schopnost užít jej užít při aktu dešifrace. Je zřejmé, že reálná čtenářská kompetence se nekryje s modelovou kompetencí implicitního čtenáře.⁵

Již nyní je třeba předběžně zdůraznit, že v případě čtení osobní korespondence spisovatelů se bude čtenářská kompetence proměňovat v závislosti na tom, zda je dopis součástí původní, nebo literární komunikační situace. Při praktickém sdělování (Halas píše běžný dopis Janu Zahradníčkovi) má čtenářská kompetence sloužit k co nejrychlejšímu a nejpřesnějšímu předání informace. Jakmile do této původní situace vstupují další osoby (nejprve editor, později čtenář se zájmem o literaturu), stává se součástí nezbytné kompetence nejen znalost jazykové i mimojazykové (zejména situační) zkušenosti⁶, ale především literárních procesů, historické, kulturní i politické paměti aj.

Kromě implicitních textových subjektů rozlišujeme v literárním komunikátu také explicitně ztvárněné textové subjekty, ať už v rovině vyprávění, či vyprávěného. Toho, kdo vypráví, nazýváme vypravěčem (narátorem) v próze, lyrickým subjektem v poezii, a ten, komu je vyprávěno, je explicitně tematizovaný adresát. Jakmile začneme v literární korespondenci rozlišovat implikovanou a tematizovanou informaci, nezbyvá nic jiného než přijmout i rozlišení mezi vypravěčem (dopisu) a jeho implicitním autorem.

5 Je potřeba poznamenat, že akt dešifrace v literatuře na rozdíl od běžného sdělení (kde se u komunikátorů předpokládá snaha o co nejpřesnější předání informace) neznamená, že by reálný čtenář měl menší kompetenci než modelový čtenář; naopak – právě napětí mezi čtenářským očekáváním a intencí zakódovanou do textu vytváří interpretační otevřenost literárního komunikátu. K tomu viz například J. M. Lotman: „Bachtinova dialogická koncepcia kultúry“. In: J. M. Lotman: *Text a kultúra*. Archa, Bratislava 1994, s. 48–58.

6 Situační kontext je pro tento typ čtenáře v úplnosti nedostupný (viz dále), nelze však na něj rezignovat.

2. 1. Korespondence v primární a v sekundární (čili literární) komunikaci

Z našich úvah vyplynula potřeba odlišit primární komunikační situaci od sekundární komunikační situace. V primární komunikační situaci je osobní dopis určen konkrétnímu adresátovi, takže v komunikaci hrají prvořadou roli subjekty „já“ – „ty“, kdežto subjekty v pozici „on“, „oni“ (jako například cenzura člověka nerespektujícího listovní tajemství apod.) stojí v pozadí. V sekundární komunikační situaci se naopak modelový čtenář se zájmem o literární život, spisovatelovo dílo a osobnost, dobovou kulturu aj. ocitá v postavení „třetího“, tj. nezajímavého subjektu, jenž má sice přístup k intertextuálním vazbám mezi jednotlivými texty, avšak je mu principiálně odepřena (úplná) znalost mimojazykové situace, z níž korespondence původně vyrůstala.

V dopisu lze na základě Jakobsonova modelu rozpoznat veškeré komunikační funkce, které se v primární situaci ve větší či menší míře realizují.⁷ Kromě referenční funkce, jež v mnohých typech osobní korespondence spisovatelů dominuje (dopisy pak mohou suplovat publicistické žánry, poskytovat poučení, informovat o dění v literárním životě aj.), se velká část dopisů pohybuje na bázi funkce expresivní, skrze níž se pisatel snaží o sebevyjádření, sebeprezentaci (dominance této funkce je pozorovatelná v mnohých dopisech Jakuba Demla, Josefa Váchala i Jiřího Ortena). Jakmile se prosadí expresivita mluvčího, dopisy získávají monologické až autokomunikační rysy, což je přibližuje deníkovému žánru. Jindy se pisatel výrazně orientuje na adresáta, prostřednictvím apelu se snaží ovlivnit jeho mínění, eventuálně pozorně reaguje na protihlas. Tuto konativní (direktivní) funkci lze pozorovat například v některých dopisech Boženy Němcové rodině, avšak je typická všude tam, kde zjišťujeme aspekty výrazné komunikační strategie, stylizace až autostylizace. Není jistě potřeba zdůrazňovat, že v osobním dopise jsou sebevyjádření a ovlivňování druhého prostřednictvím komunikativních strategií spojitými nádobami. Zcela běžně se v osobní korespondenci vyskytuje funkce fatická či kontakto-ová, je ostatně imanentní vlastností epistolárního žánru. Funkce metajazyková je výrazná v korespondenci Boženy Němcové, která ve svých dopisech užívá hned několika jazyků (češtiny, němčiny, slovenštiny) ve vyhraněně diferencovaném postavení a zároveň je hodnotí. Například němčina zastupuje „cizí“ jazyk, který

7 K Jakobsonovu komunikačnímu modelu viz Čermák, František: *Jazyk a jazykověda*. Karolinum, Praha 2001, s. 18–20. Srovnej též se studií Romana Jakobsona „Lingvistika a poetika“. In: *Poetická funkce*. H&H, Praha – Jinočany 1995, s. 74–105. O komunikačních funkcích v korespondenci pojednává rovněž Jana Hoffmanová: Epistolografický odkaz Boženy Němcové v nových interpretacích. *Naše řeč* 85, 2002, č. 5, s. 257–260.

Němcová staví do opozice vůči „vlastní“ české kultuře, zároveň ji však vnímá také kladně jako nositelku hodnot evropské a německé národní kultury, ale může ji použít i jako faktický dorozumivací prostředek v bilingvním prostředí. Naproti tomu slovenština v očích Boženy Němcové ztělesňuje princip exotiky, hodnoty slovanofilství, objevování hodnot netušeného bohatství v oblasti, která de facto patří rovněž do zóny vlastního.⁸ Proměnlivost a střídání kódů, které plynule navazují na metajazykovou funkci v epistolografii (rozdíl spočívá v reflexivním či intuitivním stanovisku subjektu vůči užití jazyka) vystupují na povrch rovněž v okamžiku, kdy pisatel dopisu střídá různé roviny nářečné a sociálně stratifikované češtiny. Příznačné je v tomto ohledu využití horáčtiny v dopisech Jakuba Demla, jimiž odstiňuje (a podobně jako v realistickém vyprávění) i charakterizuje postavy z tasovského prostředí, v němž žil. Také v korespondenci Josefa Floriany se vyskytuje mnoho prvků z dialektické oblasti středomoravské, které jsou kombinovány s archaismy a knižními výrazy. I v tomto případě autor záměrně upozorňuje na skutečnost, že dopis neslouží k pouhému zprostředkování informací, ale též rozkrývá bohatství lexikálního kódu autora. Jiří Karásek ze Lvovic střídáním jazykových kódů (francouzština, němčina) podtrhl exkluzivitu svých dopisů v kontextu své dekadentní estetiky.

Poslední a možná jednu z nejvýraznějších komunikačních funkcí v osobní korespondenci spisovatelů představuje funkce poetická (estetická). Estetický záměr zde nejčastěji rozrušuje primární sféru komunikace a zaměřuje pozornost na utváření sekundárních korelací (vzniká zde „literární“ aspekt). Na rozdíl od běžně psané soukromé korespondence, kde se „poetismy“ vyskytují jen sporadicky jako určitý aspekt ozvláštnění či jazykových hříček, v dopisech literátů pozorujeme systematické užití básnických prostředků (figur a tropů), budování větných period, utváření rytmizovaných úseků textu, a to vše naznačuje, že mnohdy ostrůvkovitě roztroušené segmenty získávají estetickou autonomii a vyvažují se z primární sdělnosti. Příkladů by bylo možno jmenovat mnoho, od dopisů Boženy Němcové, Karla Hynka Máchy, Otokara Březiny, Jiřího Karáska ze Lvovic, po dopisy Jiřího Orteny, Jakuba Demla, některé dopisy Halasovy, Čepovy, Florianovy a dalších. Prostřednictvím estetické funkce se dopisy vyvažují z praktické sféry života a obnovuje se v nich napětí mezi životem a uměleckým dílem, autenticitou a stylizací, dokumentárností a fikcí, subjektivitou a úsilím o harmonický soulad subjektu a světa.

8 O funkci němčiny a slovenštiny v dopisech Boženy Němcové pojednávají ve vynikajících studiích Alena Macurová a Jaroslava Janáčková. Viz Macurová, Alena – Janáčková, Jaroslava: Němčina v dopisech; Slovenština v dopisech. In: Janáčková, Jaroslava – Macurová, Alena – Římalová, Lucie – Wimmer, Stanislav – Baková, Helena: *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*. ISV nakladatelství, Praha 2001, s. 95–117.

Jestliže většinu komunikativních funkcí (vyjma funkce estetické) lze nějakým způsobem vztáhnout k praktickému sdělování, takže komunikát náleží do sféry „přirozeného“ jazyka, důraz na autonomii znaku, který nacházíme u estetického záměru, nás upozorňuje, že se zde znak vyvazuje ze své transparentnosti a odkazuje do dimenze, která si vůči sdělovací funkci uchovává nezávislé postavení. Kódovací pravidla, syntagmatické a paradigmatické souřadnice jsou v této sekundární sféře analogicky používány jako v přirozeném jazyce, avšak zatímco v běžné mluvě je nám dán jazykový kód, jímž dešifrujeme sdělení zapsané do textu, zde v druhotném modelujícím systému kód neznáme, musíme jej teprve hledat na základě kulturních souvislostí.⁹

„Literárnost“ textu jednoznačně vyvazuje námi zkoumaný text z primární praktické sféry jazyka a transformuje jej do kulturních generujících mechanismů, v nichž intertextualita a kontext díla spisovatele jsou důležitější než původní situační kontext, jímž byl komunikát determinován.

Komunikát ve svém původním určení tedy budeme nazývat primárním modelujícím mechanismem, který jako transparentní systém slouží k co nejekonomičtějšímu předání informací od podavatele k příjemci, zatímco při začlenění komunikátu – dopisu do kulturních souvztažností je praktické sdělování upozaděno a na přední pozici se dostává text sám. Tuto novou textovou pozici budeme nazývat začleněním do sekundárních modelujících systémů.

Kultura je zde nahlížena jako rozsáhlý, komplexní sekundární modelující systém, který do sebe vstřebává mnoho podsystémů a získává základní strukturní vzory z primárního modelujícího systému přirozeného jazyka. „Jazyk“ umění je pojímán jako autonomní oblast, která musí být studována specifickými cestami, a ne pouze lingvisticky: „Informace zahrnutá do uměleckého díla je neoddělitelná od jazyka svého modelování a od své struktury ‚znak – model‘.“ (Soviet semiotics 1988, s. 10, překlad P. K.) Do literárního a uměleckého znaku je tak ukryt obsah i výraz estetické informace.

Ukázali jsme, že také osobní korespondence spisovatelů dokáže generovat novou informaci, která je nezávislá na sdělovací funkci. Korespondence, a zejména literární korespondence, si často buduje svůj specifický kód, svou svébytnou komunikační strategii, a vymezuje se jako autonomní žánr se specifickými stylovými prostředky, které se jen do jisté míry překrývají se stylovými prostředky běžného dopisu. Nehledě na

9 Lotman, J. M.: Text v textu. In: *Tartuská škola*. Národní filmový archiv, Praha 1995, s. 14: „/v uměleckém textu/ se mění vzájemný vztah textu a kódu (jazyka). Pokud nějaký objekt považujeme za text, předpokládáme zároveň, že je nějakým způsobem zakódovaný, předpoklad kódu se účastní samotného chápání pojmu text. Avšak samotný kód ještě neznáme, musíme jej teprve rekonstruovat na základě daného textu.“

to, že samotné začlenění dopisu do literárních struktur a kulturních kontextů proměňuje strukturu korespondenčního textu – jeho tvárné složky se budou sémiotizovat jinými cestami než při běžné komunikaci.

29. prosince 1940 píše Jiří Orten dopis své milence Věře Fingerové, poté co se s ním rozešla:

Věro Fingerová, čas se nachýlil a já nemohu nepsat tento dopis. Ty chvíle, v nichž se viním za tisíce věcí, jež jsem mohl udělat a neudělal, jsou častější a častější, a někdy se mi zdá, že jsem se dopustil jakéhosi trapného přehmatu tím, že přece jenom ještě žiji. Mobilizoval jsem všechnu svou vůli: každou vteřinu denní i noční za ty uplynulé tři neděle jsem si zakazoval myslet, cítit, vnímat. Nešlo to, nejde to. Byl jsem osamocen příliš náhle, příliš náhle ponechán bez rady. Není místa na této zemi pro člověka nahého, zbytečného. Může se snad nějakou dobu potácet od marnosti k marnosti, ale posléze se doví, co věděl dávno: nelze! (...)

A přece se stávalo, že jsem někdy šel po ulici s jakýmsi náznakem nové energie, nové síly, že jsem si říkal, že musím, že to půjde. Ale pak mne vždycky něco znovu porazilo: ulice, po níž jsem šel, domy, dívky, věci, které jsem měl, hlas zvonku, křeslo, lože, židle, stůl, okno, knihy, fotografie, popelníček, krabička na cigarety, záclona vyvléknutá z jednoho kroužku, čertíček, baterka, zapomenutý dopis, samota, víno, kořalka, verše, tma, procítání, usínání, stanice u Palackého mostu, devítka a patnáctka, dvojice milenců, středy odpoledne, kdy přicházíš do domu, kde obědvám (...) a konečně všechna ta slova, která jsem musil vyslechnout od svých „přátel“ o tom, jak Tě potkali, jak Tě viděli, jak mluvili s Gustou (...), celé smutné ovzduší vánoc, které jsem poprvé prožíval docela sám – ano, Věro, tyto věci a ještě tisíce jiných v mých vzpomínkách, v mých představách, v mé lásce mne porážely a porážejí na zem, kde ležím, kde klečím na kolenu a volám zalit slzami po vysvobození.

(Víšková – Jiskrová 1996, s. 212–213)

Když Orten napsal Věře tento dopis, chtěl jí sdělit své zoufalství z toho, že se s ním rozešla. Nechtěl však do textu zakódovat i jiné poselství – zprávu, že je zrazeným básníkem? Axiologicky dopis poukazuje nejen na tíživý rozchod, ale zejména na tragické bytí a jeho existenciální úzkosti, samoty, smrti. Pojem nahého člověka pak tento text spojuje s postoji Bednářovy generace, která se skrže prožitek těžkomyslnosti snažila odpoutat od vnějškových sociálních a společenských vazeb, jež v jejích představách svazovaly duchovní dimenzi člověka. Svůj prožitek zoufalství básník Orten promítal skrže textovou sítí literárních a kulturních reflexí (četba děl Guardiniho, Dostojevského, Unamuna, Kierkegaarda, Halase aj.). Dopisový text se proměňuje v básnickou prózu: abstrakta jsou střídána konkréty, maximální záběr na detail předmětu se vzápětí přelévá do emocionálních stavů a nového výčtu předmětů, uspořádaných zdánlivě bez jakékoli logiky (ve skutečnosti však představujících jakési pásmo paměti).

Možná, že pro Věru Fingerovou bylo při čtení Ortenova dopisu důležitější bezprostřední sdělení o pisatelově konkrétní situaci. Nevíme, do jaké míry a zda vůbec byla ochotna pochopit, že Ortenovo postavení, do něhož se dostal, nebylo determinováno jen jejím neblahým rozhodnutím, ani německým řešením židovské otázky, ale bylo také autorskou volbou ke svobodě, ke svobodě být básníkem, v níž se stal jedním z hlasů, které dokázaly vyjádřit úděl člověka v čase krize. Nevíme, zda četla dopis jako báseň svého druhu.

Do jaké míry můžeme osobní korespondenci spisovatelů interpretovat z pozic primárního, nebo sekundárního modelujícího systému? Zdůrazněme nejprve, že i v případě výrazně stylizovaných a literarizovaných dopisů je třeba vždy respektovat základní komunikativní určení. Ať již se o dopisy zajímáme z důvodů literárněhistorických či ryze historických, nebo z čistě čtenářského zájmu, původní komunikační situace nám vždy zůstane principiálně nedostupná. Přestože bude jedním z našich badatelských cílů respekt k původnímu dobovému kontextu a úsilí jej znovu aspoň částečně zrekonstruovat, vždy si musíme být vědomi, že naše metody práce, samotné čtení dopisových pramenů i otázky, které si nad dopisy klademe, jsou určovány kulturní vrstvou, v níž právě existujeme.

Rozlišujeme dvě stanoviska, která jsou podle našeho soudu obě součástí sekundární modelující sféry:

1. osobní korespondenci spisovatelů můžeme nahlížet jako součást kulturně-historického výzkumu, při němž zjišťujeme, že informace, kterou nám dopis zprostředkovává, je určována samotným epistolárním žánrem. Jako badatelé pronikáme např. do sféry soukromého a neveřejného projevu, intimního dialogu neurčeného veřejnosti. Žánrová specifika korespondence však automaticky neimplikují estetickou hodnotu;
2. osobní literární korespondenci posuzujeme jako artefakt s výraznými estetickými hodnotami či jako součást spisovatelova díla, zdůrazňujeme tak aspekt literárnosti.

V závislosti na zvoleném přístupu se bude proměňovat ediční práce s dopisovým pramenem. V případě, že se editor rozhodne pojmout rukopis jako historický pramen, jehož primární funkci pro čtenářské publikum představuje poznání literárního života, literárních a kulturních norem, ideologií apod., poznávací funkce bude určovat modelaci původního situačního, a tedy dobového kontextu, původního časoprostoru, v němž výpověď vznikala, a takto bude znovuobnovována referenční a kontextová funkce komunikátu. Editor pak toto své poznání

nejčastěji vtěluje do poznámkového a vysvětlivkového aparátu, jejichž charakter ukazuje na badatelské priority. Badatel si však vždy musí být vědom:

- a) nemožnosti úplné rekonstrukce původního situačního kontextu;
- b) faktu selekce – ve vysvětlivkách prostě nelze říci všechno (i z důvodu omezenosti samotného média a mezi čtenářské trpělivosti);
- c) „deformace“ dopisové informace komunikativní strategií, jíž se pisatel snaží ovlivnit adresáta.

Jestliže se však badatel rozhodne uchopit korespondenci jako text s výraznými estetickými hodnotami, pak zdůrazňuje autonomii znaku a intertextové vazby k dalším literárním dílům spisovatele či vazby na dobový literární a recepční horizont apod. Mnohdy musí zohlednit i skutečnost, že v rámci vzniklého alternativního „autentistního“ proudu v českém písemnictví jistá skupina čtenářstva pojímá osobní dopis jako typ textu, který umožňuje nahlédnout osobnost spisovatele z bezprostřední blízkosti: původně „neliterární“ žánr osobní korespondence se dnes stává nedílnou součástí literárních procesů (znalost Březinova či Demlova díla je bez jejich korespondence snad již nemyslitelná, stejně jako Ortenovy milostné dopisy tvoří specifickou protiváhu k jeho deníkům). „Literární neliterárnost“ znamená index kulturních generujících mechanismů, které odstraňují privátní souvislosti (a „reálného“ autora) ve prospěch tvůrčí osobnosti: v dopise tak vzniká specifické napětí mezi heterogenitou, fragmentaritou původního komunikačního určení a sceľujícím nárokem pociťované estetické hodnoty – literarizace osobní korespondence je přece jen určována více současným kulturním kontextem, který chce dopisy vnímat jako významný artefakt, než původním autorským záměrem, jímž často bylo praktické sdělování.

2.1.1. Kulturní aspekty a modely zprostředkování

Při transformaci kódu, kdy se dopisová jednotka vymaňuje z omezení daných sférou primárního modelujícího systému a vstupuje do sekundárního modelujícího systému, se aktu překódování účastní rovněž takzvané modely zprostředkování.

Původně (v primární sféře) byla většinou osobní korespondence literátů soukromou záležitostí, a proto dopisy nebyvaly určeny ke zve-

řejnění¹⁰ – mezi pisatelem a příjemcem tedy nebylo zapotřebí modelů zprostředkování. Naproti tomu dnešní recipient je v postavení „třetího“ nezúčastněného vnímatele, což implikuje především neznalost presupozic (význam předpokládaný, kontextově a situačně dotvářející význam propozice)¹¹, a tedy neznalost situačního kontextu, v němž byl dopis psán.

Modely a instituce zprostředkování v podstatě umožňují nahradit nepřístupný původní kontext kontextem novým, který je s výpověďmi obsaženými v dopisech kompatibilní a který představuje symbiózu kulturní paměti a aktuálních recepčních požadavků: modely zprostředkování rozhodují o tom, co z literárního díla – věci bude do společnosti (tj. pragmatické sféry) připuštěno jako literární fakt. Tento pojem tak sehrává zásadní úlohu selekce informace a vyděluje diskrétní literární znak z původní časoprostorové kontinuity, v níž se osobní dopis nacházel. Typickými zastupiteli modelů zprostředkování jsou například funkce autora a knižní trh, literární kritika, nakladatelství, univerzity i literární věda, a také ediční příprava textu.¹²

2.1.2. Akt zveřejnění

Součástí modelů zprostředkování tvoří tzv. akt zveřejnění.¹³ Text literárního díla (včetně osobní korespondence) se pohybuje na ose věc – znak. Při aktu produkce (neboli textace) autor píše rukopis díla, který je hmotným artefaktem, často nedokončenou, nedopracovanou verzí díla, teprve směřující k výslednému invariantu. Ve své bezprostřední podobě však rukopis (nehotový, ale i dokončený rukopis) obsahuje tak velké množství rušivých elementů (indexů věcnosti, jež však činí potíže při čtení), že informace není zprostředkována transparentně, a tak vzniká nepatřičně velké množství šumů. Editor či redaktor usiluje o co největší

10 V podtextu však možná myšlenka budoucího zveřejnění či aspoň zpřístupnění badatelům rozhodovala o tom, zda se korespondence v pozůstalostech spisovatelů uchová, či nikoliv. Tato myšlenka ostatně asi působila i u samotných spisovatelů: někdy je až s podivem, jak pečlivě si někteří adresáti (tj. spisovatelé a lidé účastníci se kulturního života) archivovali došlé dopisy. Dnešní rozsáhlé fondy Literárního archivu PNP svědčí o pietním přístupu a ctění kulturních hodnot, mezi něž námi analyzované dopisy jistě patří. Na destrukci některých korespondenčních fondů se více podílel mocenský a ideologický tlak než vážný přístup rodinných příslušníků. Z důvodného strachu před represemi Božena Němcová spálila korespondenci Karla Havlíčka, utrpěly fondy Čepovy, Zahradníckovy apod. Tím více je třeba ocenit, že pracovníci LA PNP dokázali již v době komunismu uchovávat rukopisy nepohodlných autorů (jako například Josefa Kostohryze aj.).

11 O pojmech propozice a presupozice viz Čermák, František: *Jazyk a jazykověda*. Karolinum, Praha 2001, s. 151–153.

12 K modelům zprostředkování viz Pechlivanos, Miltos – Rieger, Stefan a kol. (ed.): *Úvod do literární vědy*. Hermann & synové, Praha 1999.

13 Při analýze aktu zveřejnění se opíráme o studii Miroslava Červenky „Textologie a sémiotika“, které byla otištěna v souboru statí *Obléhání zevnitř*. Torst, Praha 1996, s. 213–232.

eliminaci šumů, aby literární znak dovolil bezproblémové čtení. Při proměně rukopisu v knihu dochází k transformaci věc – znak, a to podle pevně určených pravidel: „Činnost textologa při stanovení kanonického textu literárního díla a při popisu jiných textů, které jsou pro dílo důležité, je příkladem užití takových pravidel.“ (Červenka 1996, s. 213)¹⁴

Nejčastějšími věcnými prvky, které brání čtenářské akceptaci textu, jsou pochyby o autorství, o dataci díla, tiskové chyby, působení dočasných pravopisných systémů, specifické autorské metody při zapisování textů (grafologie), zásahy jiných vydavatelů, vnitřní a vnější cenzura. V osobní korespondenci lze ještě zmínit zejména problém její chronologické návaznosti (jež souvisí s absolutní a relativní datací), neznalost presupozic k výpovědím (problém situačního kontextu). A právě editor by měl přípravou textu k vydání poskytnout záruky, že dílo bylo konstituováno jako znak, a tyto záruky by měl v ediční zprávě uveřejnit ve výčtu formalizovaných postupů,¹⁵ které eventuálně umožní i zpětnou rekonstrukci díla – věci.¹⁶

Okamžik zprostředkování, v němž editor převádí rukopis do společensky akceptovatelného textu, budeme spolu s Miroslavem Červenkou nazývat aktem zveřejnění: „V průběhu literární komunikace lze určit okamžik, kdy se slovesný text ze soukromé záležitosti mění v text literárního díla, tedy v kulturně společenský fakt, a získává tak specifický (...) status. (...) označíme ho za akt zveřejnění.“ (Červenka 1996, s. 215) Akt zveřejnění zastupuje kulturní akt a je možný jen u těch textů, které lze v souladu s dobovými literárními a kulturními strukturami pojímat jako texty literární. Také dnešní velký zájem čtenářů o osobní korespondenci spisovatelů naznačuje jeho uchopení jako literárního faktu. Nebylo

14 Miroslav Červenka ještě podotýká (s. 214): /Literární dílo/ „ve své konkrétní podobě, jako ‚kniha‘, ‚písemná památka‘, ‚rukopis‘, je stále ještě věcí a obsahuje tedy na jedné straně řadu elementů, které jsou (...) irelevantní, na druhé straně postrádá onu zmíněnou záruku, že operace konstituování znaku proběhla podle daných norem a až do konce.“

15 Ediční zpráva při ošetření osobní korespondence mimo jiné obsahuje: 1) zprávu o rukopisu: a) místo uložení (archív, pozůstalost u rodinného příslušníka apod.); b) formalizovanou deskripci média (formát, druh papíru, míra poškození, druh psacích potřeb, zda jde o pohlednici, dopis, dopisnici, uchování či absence obálky, datace); c) přílohy k dopisům, eventuálně v případě pohlednice popis líce (obrázku, fotografie aj.); 2) zprávu o kompozičním uspořádání korespondence, zdůvodnění uspořádání, chronologického seřazení; 3) transkripční zásahy a jejich zdůvodnění; 4) ozřejmění cíle edice, který koneckonců určuje i interpretaci pramene, tj. též cestu, jíž se rukopis proměňuje ve znak. Odlišný cíl ediční práce má za výsledek například jiný typ transkripčních zásahů, vysvětlivek atd.

16 Na rysy věcnosti (rukopisu) v edici listů spisovatele poukazuje například publikování faksimilií v přílohách, které se nejčastěji objevují při rozsáhlejších edicích (srovnej s edicí Břežinovy korespondence), nebo tehdy, když dopis zasazujeme do kontextu spisovatelova díla. Tato faksimilia se však stávají součástí komplexního literárního znaku, neboť i z intuitivní grafologické analýzy lze usuzovat na vývoj osobnosti. Publikovaná faksimilia spoluoznačují sémiotický konstrukt „osobnosti“. Srovnání rané a pozdní korespondence Boženy Němcové odkazuje na její nemoc a celkové vyčerpání v závěru života a je jedním z indexů sémantického komplexu „krize“, na niž ostatně upozorňoval již Jiří Kolář ve své sbírce *Česká suita*.

tomu tak vždy: je třeba předpokládat poměrně dlouhé období vývoje tzv. autentistní (solitérní) literatury, která určitě (periférní) žánry uchopila jako centrální (viz kapitola 2.2.4.).

Fakt postupného odumírání žánru osobního dopisu a čtenářská nostalgie vytváří předpoklad, aby tento druh korespondence byl dnes chápán jako „literární“, přestože o něm takto samotní pisatelé třeba neuvažovali (viz například dopisy Františka Halase, vzájemná korespondence Jana Čepa a Jana Zahradníčka, korespondence Bohuslava Reynka Tereze Sumové).¹⁷ Zároveň editorovi nic nebrání v možnosti vydávat i vysoce stylizované a „literarizované“ dopisy jako historický dokument, tj. používat jej jako pramen a takto k němu edičně přistupovat (vytknutí poznávací funkce v korespondenci je zřetelné v edičním přístupu Růženy Hamanové ke vzájemné korespondenci Václava Černého a Františka Hrubína). Ovšem jak „literární“, tak „dokumentární“ způsob vydání tvoří součást aktu zveřejnění a musí se řídit jeho formalizovanými pravidly. V obou případech dochází k procesu sémióze (proměny rukopisu ve znak), ale je příznačné, že prostřednictvím zvolené odlišné ediční přípravy (triáda literárnost/dokumentárnost/spisy) má tento proces mnohdy odlišné vyznění.

S aktem zveřejnění však souvisí ještě jedno zásadní pravidlo, které se bezprostředně dotýká ediční práce s korespondenčním textem a jehož nerespektování může mít fatální důsledky pro výslednou podobu edičně připravovaného textu. Miroslav Červenka zmiňuje, že při tomto procesu dochází k celkové restrukturalizaci textu, v níž se kauzální motivace proměňuje v motivaci intencionální. Důsledkem transformace je vymizení vazby textu na psychofyzického (empirického) autora a naopak vznik vazby na autorský subjekt (či též subjekt díla), jež nazveme sémiotickým konstruktem. Editor musí respektovat elementární pravidlo odbourání psychofyzického subjektu v poznámkovém aparátu i doslovu, jinak dojde k zásadnímu narušení koheze textu i jeho intencionality. Do soukromí umělců nám nic není: naším úkolem není rekonstrukce privátního prostoru, ale zkoumání intertextových vztahů listů k ostatnímu dílu, eventuálně analýza postavení tvůrce v kulturních normách společnosti,

17 Za příklad literárnosti korespondence jsme záměrně zvolili listy těch spisovatelů, kteří na rozdíl od symbolistů a dekadentů nevytvářeli dopisy jako stylisticky vybroušené skvosty. Avšak esej Jana Zámečnicka věnovaný vzájemné korespondenci Jana Čepa a Jana Zahradníčka, recenzi zamyšlení Jitky Bednářové nad korespondencí Bohuslava Reynka i ediční respektování tzv. epistolárního stylu v korespondenci Jan Zahradníček – František Halas (zejména specifické užívání zkratk v Halasových listech), to vše ukazuje, že dnešní čtenář tyto dopisy nemusí brát do rukou jako dokumenty, ani je nechápe jako cestu, jak se dostat k intimnostem života spisovatelů. Čtenář se více zaměřuje na souvztažnosti osobních dopisů k literárním textům, a to ve smyslu neoddělitelnosti tvůrčí osobnosti od jejího díla.

etických pravidel atd. Jednoznačné pochybení tohoto typu lze sledovat na edici korespondence Bohuslava Reynka Tereze Sumové *Dnes jen o té prašivíně*, kde editoři Aleš Palán a Martin Bedřich podlehlí hypertrofizaci psychofyzického subjektu a nadměru zdůraznili soukromé rodinné záležitosti (srovnej s kapitolou 3.4.1).

2.1.2.1. Některá specifika transformace věc – znak v osobní korespondenci

Proměna díla od věcných aspektů k literárnímu znaku má významné důsledky i pro osobní korespondenci spisovatelů. Transformace bude probíhat odlišnými cestami v závislosti na rozhodnutí, zda zvolíme kód „dokumentárnosti“ či „literárnosti“.

Jestliže ediční příprava bere v potaz „literárnost“, vzniká efekt hledání „životního“ příběhu v textech, které měly prvotně nesyžetový charakter. Definujme nejprve rysy věcnosti, které jsou součástí rukopisné podoby dopisů:

- a) fragmentárnost; v dopisech si literáti nesdělují všechno, typické jsou zámky i odkazy na předchozí hovory nebo poukazy na to, že si na dané téma popovídají při budoucí schůzce atd.;
- b) bytostná otevřenost; korespondence mezi pisateli je vždy potenciálně neukončená, pokud mluví žijí. Naproti tomu literární dílo je „uzavřené“, završené intencí autorského rozhodnutí či příslušným aktem zveřejnění, který může kromě autora uskutečnit i redaktor, editor a badatel.

Při transformaci, na níž se editor podílí, se rysy věcnosti do značné míry vytrácejí, nebo se samy stávají znakem:

- a) fragmentarita mizí ve prospěch kontinuity; budování poznámkového aparátu má za cíl alespoň částečně „zacelit“ mezery, tj. ten znalostní deficit, který se týká presupozic, kontextu či věcí, jež si pisatelé nemusí sdělovat, neboť jsou pro ně samozřejmostí, avšak pro nezúčastněného čtenáře jsou nesrozumitelným faktem;
- b) vydání korespondence posouvá texty do pozice uzavřené množiny; jakmile je edicí uzamknuta množina textů, chronologicky uspořádaných, korespondence získává „narativní“ rysy: čtenář začíná hledat mezi jednotlivými listy motivickou návaznost, která se však vykazuje až z pozice vnímatele, jemuž se jednotlivé listy skládají do kauzálních návazností mezi jednotlivými textovými položkami (naproti tomu u autorů píšičích epistolární listy jsou jejich texty

součástí nepředvídatelných událostí, součástí toku života).¹⁸ Ediční podtržení „příběhových rysů“ v korespondenci může být v souladu s jejich textovou intencí.

Jestliže editor zvolí při transformaci kód „dokumentárnosti“, měl by zachovat fragmentaritu i otevřenost, neboť obě soustředují pozornost na ediční pojetí korespondence jako historického dokumentu. Způsobů, jak toho dosáhnout, je několik: můžeme zvolit jiné než chronologické uspořádání edice (abecední, tematické, uplatnění principu vzájemné korespondence, který narušuje čtení listů jednoho pisatele jako příběhu, aj.).¹⁹ Rovněž prostřednictvím vysvětlivek se lze vymezit vůči edicím „literárního“ typu, neboť jejich funkcí nebude zaplnění mezer při aktu čtení, ale zvýšení poznávací a dokumentární funkce.

2.2. Korespondence jako literární artefakt

Za jakých předpokladů lze vnímat osobní korespondenci jako literární artefakt? Tato otázka patří mezi nejsložitější problémy ve zkoumání epistolografie, přesto se pokusíme odpověď alespoň načrtnout. Čtenářské rozhodnutí, že v určitém dopise lze nalézt estetické hodnoty, není libovolným soudem, ale je podmíněno kulturním kontextem a literárními procesy, jež rozvrhují síť čtenářského rozhodování.

Žánr epistolárního textu v literatuře sahá svými kořeny do doby starověku (listy Senekovy, Ciceronovy nebo novozákonní epištoly sv. Pavla), dnes je běžnou součástí beletristických postupů (například v *Sekyře* Ludvíka Vaculíka), podílel se na genologickém rozvoji románu (román v dopisech). Pro zmíněný typ listů je ale charakteristické, že byly

18 Zmíněnému problému „předvídatelného/nepředvídatelného“, „uzavřeného/otevřeného“ v reflexi paměti, dějin (ale též událostí skládajících se v příběh) se věnuje B. A. Uspenskij ve stati „Historie a sémiotika (Vnímání času jako sémiotický problém)“ a J. M. Lotman ve studii „Smrt jako problém syžetu“. Obě práce byly otištěny v antologii *Exotika. Výbor z prací tartuské školy*. Host, Brno 2003, s. 237–256, s. 257–269.

19 Ačkoli chronologická kompozice korespondence představuje nejběžnější praxi, můžeme se setkat i s jinými pojetími. Například korespondenci Františka Langera, která je součástí jeho *Spisů*, editoři uspořádali abecedně. V edici jsou pouze dopisy Langrem odeslané (jde o jednostrannou korespondenci). Abecední kompozici zvolili editoři také v edici *Přijaté korespondence Karla Čapka*, jež doplňuje dvousvazkovou edici Čapkových listů, publikovaných v rámci díla. Při literárněhistorickém přístupu lze dobře uplatnit tematické hledisko, jak to můžeme pozorovat zejména ve sbornících Literárního archivu Památníku národního písemnictví. Za všechny jmenujme alespoň korespondenci českých spisovatelů reflektujících českou politiku v roce 1917. Viz Ferklová, Renata/Dörflová, Yveta (ed.): *Činnost českých spisovatelů a česká politika v roce 1917 (edice korespondence)*. In: *Čeští spisovatelé a vznik republiky*. K 80. výročí ČSR. Literární archiv, sborník č. 30, Památník národního písemnictví, Praha 1998 s. 69–238. K problematice uspořádání korespondence srov. kapitolu 4.

určeny veřejnosti, tj. široké čtenářské obci.²⁰ Naproti tomu osobní korespondence publiku původně určena nebyla.

V dopisech literátů lze stále velmi dobře vyzorovat elementární rovinu běžného dopisování, odkazující k původní sdělné funkci. Čas, který musel spisovatel dopisu věnovat, a způsob rukopisného zapisování úvah a reflexí však mohly dopis z hlediska aktu produkce přibližovat vlastnoručnímu psaní ostatního díla. Nepřítomnost adresáta, prostor bílé stránky, který bylo potřeba zaplnit, a kontemplativní ztišení umožnily pisateli použít ekvivalentní techniky psaní, běžně uplatňované při psaní beletrie. Jakmile autor začal klást důraz na stylizaci a strukturální prvky, vnesl do dopisu svou tvůrčí individualitu.

Kromě tohoto strukturálního dění, v němž se literárnost dopisu utváří z imanentních rysů korespondenčního žánru, je potřeba, aby půdu pro přijetí osobního dopisu do literárně-kulturních struktur připravil samotný kulturní proces. Protože osobní dopis byl odjakživa až intimně spjat s osobou pisatele, takže má mnohdy blíž k deníku než k rétorické exhibici starší epistolografie (listy z doby humanismu a baroka), české publikum jej akceptovalo až s nástupem individualistické generace symbolistů a dekadentů na konci devatenáctého století.²¹

Osobní korespondence má tedy specifické postavení i v rámci literární epistolografie. Zatímco listy humanistů nebo epištoly byly výrazně rétoricky vyhraněny a fiktivní dopisy (romány v dopisech) striktně dodržovaly formální prvky a frazémy jednoznačně označující korespondenční žánr, v jehož rámci pak mohly rozvíjet rétorickou či vyprávěcí strategii, osobní soukromý dopis je i u literátů normován slabě. Formální prvky dopisu se sice většinou dodržují, avšak interakční funkce je narušována ve prospěch alternativních žánrů deníku, črty, autobiografické zповědi, fejetonu, cestopisu, povídky aj.

Jakmile se korespondence stává součástí literárního procesu a začleňuje se mezi jiné žánry tzv. umělecké literatury faktu, mnohé prvky, jež jsme zmiňovali v kontextu inherentních vlastností osobní korespondence, se podílejí na stylizaci buď ve směru sebevyjádření („autenticity“), nebo spontánního vyprávění (stylizační převleky, masky). Žánr osobních listů budeme nahlížet v kontextu deníků, autobiografického

20 Typický příklad literárního listu určeného širší čtenářské obci představují dopisy jezuitů z dalekých misionářských cest – z Jižní Ameriky, Dálného Východu aj. Edici této korespondence připravil Zdeněk Kalista: *Cesty ve znamení kříže. Dopisy a zprávy českých misionářů XVII.-XVIII. věku ze zámožských krajů*. Evropský literární klub, Praha 1941. Tyto listy–cestopisy byly běžně veřejně předčítány v řádových komunitách. Jiným příkladem by mohly být tzv. humanistické listy. O tomto typu korespondence více pojednává Milan Kopecký v knize *Český humanismus*. Melantrich, Praha 1988.

21 Před touto generací osobní dopis de facto jako literární artefakt vnímán nebyl. Do určité míry se tomu vymkla jen korespondence K. H. Máchy a Boženy Němcové. Hodnoty listů Boženy Němcové si byla vědoma nejen sama autorka, ale též její přátelé, včetně rodinných příslušníků. Tím lze vysvětlit i na tu dobu skutečně značné množství dochovaných dopisů.

vyprávění či memoárů jako typických žánrů tzv. literatury „autenticity“. Od deníků se korespondence liší v tom smyslu, že zatímco deník je výrazně autokomunikační (výrazná je u něj pozice sebeoslovení, reflexe a sebereflexe), dopis vždy musí zohlednit adresáta (spontaneita ve zpovídání se druhému mnohdy může potlačit prvky reflexe ve prospěch emocionální vypjatosti). Některé druhy dopisů mají blízko k autobiografickému vyprávění, jež využívá podobného komunikačního schématu jako osobní dopis (v autobiografii se totiž autorský subjekt pokouší o niternou zpověď modelovému čtenáři a bilancuje svůj život). Jestliže v žánru autobiografického vyznání autorský subjekt podává ztvárněná fakta z distanční pozice a dosavadní životní události nahlíží v úhrnném celku, v dopise má zpověď naopak spontánní a bytostně neukončené rysy.

Pokud se tedy v rámci spisů vydává korespondence, nepředpokládáme, že všem dopisům budou vlastní výrazné estetické kvality; jejich hodnota tkví mnohdy v dokumentaci třeba autorovy biografie. Aby se uchovala kontinuita „literárního“ čtení, tj. takového čtení, jež chápe konvolut jako esteticky hodnotný celek, vytvářejí se čtenářské výbory, v nichž editorsky uvážlivý výběr podtrhne kontinuálnost oproti disparitnosti.²²

Poukazovali jsme na fakt, že heterogenita osobní korespondence je postavena na specifických žánrových vlastnostech a komunikativních funkcích. (Hladká 2001, s. 225–234) Zmiňovali jsme spontánnost, autentičnost, lexikální pestrost v teritoriální a sociální stratifikaci, prolnutí těchto diferenčních lexikálních prvků do spisovné češtiny, tedy směšování příznaků mluvenosti a psanosti, poukázali jsme také na prvky neoficiálnosti, skryté dialogičnosti, upřednostňování kontaktní funkce před funkcí sdělovací atd. Všechny tyto aspekty omezují působení faktoru veřejného, oficiálního, předem připraveného projevu ve prospěch neoficiální, nepřipravené a spontánní výpovědi: „Soukromá korespondence se tedy výběrem jazykových prostředků přibližuje spíše mluveným projevům polooficiálního charakteru než běžné mluvě.“ (Hladká 2001, s. 233)²³ Zdálo by se, že jazykové prostředky mluvenosti by měly transformaci osobního dopisu do literatury jenom ztížit – avšak paradoxně se aspekty „soukromého“ staly jeho nejsilnější zbraní.

22 Ukázkou výboru z korespondence jsou *Lamentace Boženy Němcové. Dopisy mužům* (Český spisovatel, Praha 1995), který edičně připravila Jaroslava Janáčková. Jiným způsobem, jak podepřít výrazný autorský styl v korespondenci, je „jednostranné“ vydání (tj. pouze dopisy odesílatele, bez adresáta).

23 Podle Zdeňky Hladké nespisovné prostředky pronikají nejčastěji do oblasti lexikální, někdy morfologické, méně často do oblasti fonetické. Zdůrazněme však, že Hladká zkoumala běžnou, tj. neliterární korespondenci. Stylizace a komunikační strategie v literární korespondenci posouvají proporce v jazykových plánech tak, že zde můžeme nalézt uspořádanost v rovině intonační (rytmizace textu), fonetické (hlásková instrumentace), morfologické, syntaktické aj.

2.2.1. Napětí mezi sebevyjádřením a stylizací

V dopisu jako komunikátu panuje napětí mezi komunikačními rolemi „já a „ten druhý“, které se přenáší do různorodosti strategií, v nichž je na jedné straně kladen důraz na sebevyjádření (expresivní funkci), na straně druhé je smyslem stylizace poskytnout adresátovi přesvědčivý obraz osobnosti pisatele: subjekt nahlíží na sebe sama z pozice druhého, selektuje i kombinuje informace tak, aby obraz autorského subjektu (zprostředkovaný vypravěčem skrze *ich*-formu zpovědní či reflexivní) byl co nejvíce přesvědčivý. Z toho vyplývá vpád „cizího“ do koncepce „identity“ pisatele, rozrušení jeho monolitičnosti. Aspekt „odcizení“ sobě samému je do určité míry analogický sebeoslovení v autokomunikaci (viz deníky, záznamy aj.). Zatímco však při sebeoslovení v deníku odštěpené „já“ nahlíží na sebe sama, aby se v „původním já“ přesněji poznalo, své poznání artikulovalo a tak se odpoutalo od intuitivních a emocionálních stavů,²⁴ v dopise (implicitní, tj. skryté) nahlížení na sebe očima druhého indikuje stylizaci do takové role, v jaké by subjekt chtěl být tím druhým viděn. Sebeoslovení (transpozice „já“ do poznávajícího „ty“) v lyrice, deníku, záznamech, v autokomunikaci, prohlubuje sebe-vědění „já“, kdežto v dopise oslovení druhého může znamenat princip zpovědi, odevzdání se druhému, nebo také skrývání svého hlubinného já do stylizačních masek. Pokud je tato stylizace ve vědomém rozporu s původním (tj. autentickým) „já“, znamená to buď oklamání „druhého“, nebo sebeklam, předstírání něčeho, co není. Častěji se však v osobní korespondenci spisovatelů setkáváme se zpovědními rysy, se sebevyjádřením, s odevzdáním se druhému v přátelském gestu. V tom případě je stylizace „já“ do „já viděn druhým“ budoucím rozvrhem osobnosti, hybným elementem, ideálním stavem, k němuž subjekt, jenž v přítomném okamžiku píše dopis, směřuje v úsilí uchovat si autenticitu osobnosti. Budoucí projekt „já“, který se v korespondenci může naskytnout, pak neinterpretujeme jako stylizační masku, ale jako dynamizující element tvůrčího osobnostního vývoje.

Zatímco v autokomunikačních žánrech (deníky, záznamy) je sebeoslovení vcelku transparentním aktem, v interakčních žánrech, mezi něž dopisy zcela jistě patří, je oslovení druhého mnohem více ambivalentní. Autenticita osobnosti se neprojevuje v tematizované informaci (v referenci), ale v informaci implikované (viz kapitola 2.2.2.).

Jakým způsobem se ustanovuje autenticita osobnosti v korespondenci, jestliže víme, že subjekt se zde rozštěpuje v „já“ s implikovanými a s „tematizovanými“ informacemi? Transpozice „já“ do pozice „já viděno očima druhého“ získává výrazně performativní funkci, neboť je nosite-

24 Tématem se zabývá studie Miroslava Červenky: Sebeoslovení v lyrice. In: *Obléhání zevnitř*. Torst, Praha 1996, s. 149–186.

lem sebeprojekce, seberozvrhu, s aspirací na to, aby toto seberozvrhování uznal i „druhý“ (tj. adresát dopisu) jako platné, závazné, jako autentickou výpověď o osobnostním vývoji jedince. Pokud tedy pisatel nechce záměrně klamat, pak projektuje svou výpověď jako autentickou, s tím, že svůj seberozvrh bude i nadále stvrzovat činem: „Píši ti to a svou zpovědí záměr (obsah sdělení) proklamuji jako do budoucna platný.“ Své gesto bude muset pisatel potvrdit i v reálném životě. Míra vážnosti, s níž pisatel dopisu sebestvrzuje svůj postoj, míra životní sázky, s níž vše dává do aktu „píši v naprosté vážnosti“, určuje i míru autenticity autora.

Autenticita autorského subjektu v korespondenci tak není definována tematizovanou heterogenitou výpovědi (rozpornostmi ve výrociích korespondence, v nichž pisatel každému adresátovi tvrdí něco jiného), ale specifikuje ji zaujatost, s níž pisatel vykonává onen performativní sebestvrzovací akt, v němž prosazuje vážnost své osobnosti tváří v tvář druhému.

Zde spatřujeme zvláště pádné argumenty pro mnohé interprety, kteří jsou zaujati etickou dimenzí a kategorií zodpovědnosti u spisovatele a pro něž je jejich korespondence tak zajímavým fenoménem. Sféra privátního, všednodenního (a částečně banálního) může ve vsí nahotě ukazovat míru angažovanosti pisatele v aktu sebestvrzování navzdory životním okolnostem (jmenujme alespoň některé příklady: Jiří Kolář: *Psáno na pohlednice*; dopisy Boženy Němcové v pozdním období jejího života a jejich reflexe v Kolářově *České suitě*; korespondence Jakuba Demla; Josef Jedlička: *Milý pane Wilde*. Dopisy z let 1954–1965). Naopak pocit u adresáta dopisu, že pisatel svůj stvrzovací akt nedodržel, mnohdy vedl k rozkolu v přátelství, který pak oba protagonisté těžce nesli. Vzpomeňme na osudy přátelství Václava Černého a Františka Hrubína, jež skončilo poté, co se Hrubín omluvil prezidentu Zápotockému za svůj kritický projev na druhém sjezdu spisovatelů, nebo na osudy přátelství Františka Halase a Jana Zahradníčka zejména po roce 1945.

Pojem autenticity na rozdíl od Václava Černého, který se s Hrubínem za neshody v jeho jednání a psaní rozešel, definujeme v rovině estetické, v níž je možné převést rozpory v tematizované informaci do roviny implikované. Z ní pak můžeme znovu rozehrát různé interpretace o básníkově díle: zodpovědnost spisovatele za tvůrčí étos nemá nic společného s chytáním za slovíčka a usvědčováním z protikladných výroků. Ostatně případy proměnlivosti komunikačních rolí i nasazování stylizačních masek subjektu jsou v osobní korespondenci více než časté, jako příklad může posloužit i korespondence Boženy Němcové, která zejména v raném období svého psaní uplatňuje v dopisech rozličné strategie a žánrové rámce.²⁵

25 Detailní studie o komunikační strategii a proměnlivosti perspektivního centra u dopisů Boženy Němcové nalezneme ve sborníku: Janáčková, Jaroslava – Macurová, Alena – Římalová, Lucie – Wimmer, Stanislav – Baková, Helena: *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*. ISV nakladatelství, Praha 2001.

2.2.2. Tematizovaná a implikovaná informace

Korespondence je interaktivní žánr, jenž o objektivních skutečnostech informuje subjektivně. Pokud jsme konstatovali rozštěpení informace v tematizovanou a implikovanou a pokud již dokážeme s touto diferencí pracovat z pozice „literatury“, je třeba si ještě položit otázku, za jakých okolností může být korespondence užito jako „věrohodného“ pramene při literárněhistorickém zkoumání. Jak máme pracovat s korespondencí jako pramenem, aby byla informace badatelsky využitelná? V argumentaci se při řešení této problematiky opřeme studii Aleksandry Okopień-Sławińskiej *Vztahy mezi osobami v literární komunikaci*. (Okopień-Sławińska 2002, s. 98–115)

U textových subjektů badatelka rozlišuje dva typy informace: „Informace o mluvčích postavách obsažená v textu je dvojího druhu: za prvé je to informace tematizovaná ve významech použitých slov a vět, za druhé – informace implikovaná pravidly mluvení.“ (Okopień-Sławińska 2002, s. 102) Implikovaná informace umožňuje rekonstruovat osobnost mluvčího na základě i takových výpovědí, v nichž nevěnuje sám sobě ani slovo, to jest má metajazykový charakter. Konflikt mezi tematizovanou a implikovanou informací však vzniká tehdy, jestliže vlastnosti či názory, které si mluvčí přisuzuje, jsou zpochybněny způsobem jeho mluvy. Jestliže v běžném sdělení je tato disharmonie projevem jazykové či kulturní nekompetence, v literárním textu je funkčně využívána při definování pozice vypravěče a určení jeho věrohodnosti. Zde se z vypravěčovy kompetence vymyká celý systém pravidel, která odkazují k dílu samému a k subjektu, jenž má hierarchicky vyšší postavení než vypravěč: „V textu existuje systém pravidel, který vypravěč neovládá a jichž není ani autorem (...) Tento subjekt je subjektem celého díla.“ (Okopień-Sławińska 2002, s. 108)²⁶ Informace vztahující se k dílu samému odkazuje mimo jiné na konstrukční a kompoziční pravidla, žánrovou strukturu, organizaci zvukových složek, rytmus textu aj.

Jestliže osobní dopis spisovatele vyjímáme z původní komunikační situace a stavíme jej do pozice komunikace literární, proměňuje se také postavení jeho textových subjektů. Protimluvy ve výrocích autora je možno transformovat ve strukturní napětí mezi jednotlivými složkami textu, původní situační kontext výroků je oslaben ve prospěch kontextů literárního díla a literárních procesů, komunikační strategie dopisů je porovnávána s komunikačními strategiemi jiných literárních textů. Prostřednictvím implikované informace se tak čtenář pokouší modelovat komplexní konstrukt sémiotického subjektu se všemi strukturními

²⁶ Viz též s. 112: „Rozhodující pravdy patří vždy k implikovaným informacím, nikoli k tematizovaným, náleží imanentní poetice, nikoli k poetice zformulované, náleží k odesílateli díla, nikoli k autorovi díla.“

antinomiemi, rozpornostmi, souladnými prvky. Semiotický subjekt pak dokáže do sebe vstřebat i evidentní rozpory ve výrociích o témže předmětu řeči, které jsou v korespondenci odeslané různým adresátům běžným jevem.²⁷ Je evidentní, že reálného mluvčího pak nesmíme zaměřovat s modelovým semiotickým subjektem díla.

2.2.3. Analytická sonda: Komunikační strategie v Halasově korespondenci

Dopisy Františka Halase (Halas – Kundera 2001) na jedné straně umožňují reflektovat otevřenost básnickovy osobnosti, neredukovatelnou na jeden hodnotový systém, na straně druhé nám ukazují, že pojem autentičnosti pisatelovy osobnosti je na tematizované informaci a zvolené komunikativní strategii nezávislý a spíše se klade až v oblasti sémiotického subjektu, implikované informace. Vždyť konec konců nemůže být pochyb o tom, že osobnost Františka Halase přímo ztělesňuje zápas o etiku tvůrce, o zodpovědnost básníka za dílo i vlastní život, jak na to několikrát upozorňoval například Ludvík Kundera nebo Jiří Kolář.

Halasův otevřený postoj se v dopisech konkretizuje ve volbě perspektivy vzhledem k různým adresátům. Halasovo stanovisko, které lze ve zkratce pojmenovat jako rozhraní mezi katolictvím a komunismem, se v závislosti na daném adresátovi proměňuje směrem k jednomu či druhému pólu. Například v dopise Janu Zahradníčkovi píše: „Ty máš sv. Augustina, a co mám číst já? Komunistický manifest?“ Brzy nato napíše levicovému kritiku Bedřichu Václavkovi: „To o tom katolicismu Ti napíšeš, ale mám dojem, že by se to nemělo tak zdůrazňovat. Nějaká ta konverze někoho, kdo byl vždycky slaboch, ještě nedělá ‚nebezpečí‘.“ (Halas – Kundera 2001, s. 76, 77)

Je příznačné, že jisté leitmotivy se vždy váží k dialogu s určitými adresáty a většinou se nevyskytují v souvislosti s jinými osobnostmi; v dopisech se proto výrazně uplatňuje perspektivní centrum adresáta. Tak s Bedřichem Václavkem vede básník rozhovor na téma umění a angažovanost, v korespondenci s Mahenem se často ozve motiv nihilistický („o těch černých řekách víme víc než jiní“), s Janem Čepem a Janem Zahradníčkem zase často zaznívají stesky na to, že hranici mezi nevírou a vírou se pořád nedaří překročit: „Ano, já nějak zdálky vidím ten spor člověka s Bohem, ale pořád pobíhám nějak okolo a vedle.“ (Halas – Kundera 2001, s. 76, 77) *Dopisy* Františkovi Hrubínovi jsou zase často naplněny poetologickými vyznáními, Vladimíra Holana básník neustále zve

²⁷ Zmíněné argumenty umožní badatelé se distancovat od metody pozitivistického sběru faktů, neboť tematizovaná informace bez zohlednění jejího kontextu (situačního, metajazykového aj.) je při interpretaci nepoužitelná.

do přírody na toulky krajinou, a tak by bylo možno pokračovat. Avšak určité motivy, které výrazněji zapůsobily na básníkovo myšlení, se zřejmě nevázaly na konkrétního adresáta. Příkladem může být Halasův zážitek z kunštátské krajiny, který se básník snažil sdílet kdekomu. Na základě dopisů vztahujících se k přírodním motivickým okruhům lze usoudit, že básník si kunštátskou krajinu „vyhledal“, že v něm byla již předznamenána, jaksi předkódována. Již v dopise Janu Zahradníčkovi z roku 1931 píše, že má rád „přísné a smutné krajiny“.

V Halasových dopisech se tak objevuje napětí mezi dimenzí domova, zabydlováním venkovské krajiny, a otevřeností názorovým proudům, protikladným hodnotám, jež neustále dynamizují básníkuv vnitřní svět. Nejvlastnějším výrazem této dynamizace se stala pozdní Halasova tvorba, v níž na jedné straně nacházíme básnickou prózu o hledání jistot domova *Já se tam vrátím*, na straně druhé pozdní básnické texty ze sbírek *A co?*, *Potopa*, *Hlad*, které problematizují falešné jistoty moderního člověka a ukazují, na jak vratkých základech je dění evropského poválečného vývoje postaveno. Pozoruhodné však je, že tento strukturní protiklad, který odhalujeme v básnickově literárním díle, se vtiskuje i do jeho korespondence. Odlišná komunikační strategie v dopisech, uplatňovaná z důvodu respektování názorů a hodnot adresáta, neznamena přetvářku, ale otevírání se „cizímu“ a ověřování „vlastního“. Je to ovšem také důkaz, že s „dopisovými“ výroky nelze zacházet pozitivistickou metodou jako s jednoznačně danými významy.

2.2.4. Pozice korespondence v tzv. autentické linii české literatury

Napětím mezi literárností a neliterárností jako stimulujícím faktorem literárního vývoje se ve studii *Co je poezie?* zabýval Roman Jakobson. (Jacobson 1995, s. 23–33) Jeho stať představuje jednu z prvních zásadních koncepcí, jak vtáhnout periferní žánry do centra literárního vývoje cestou zrovnoprávnění autorských textů, jež jsou všechny „stejně pravdivé, jsou to jen různé sémantické plány téhož předmětu, téhož zážitku. (...) Máchův deník je stejně básnickým dílem jako *Máj* a *Márinka*, nemá ani příděchu utilitárního. (...) Mállokdo by se nyní dovedl nadchnout pro *Pohorskou vesnici*, kdežto intimní dopisy Boženy Němcové jsou nám geniálním básnickým dílem.“ (Jacobson 1995, s. 24, 26) V Jakobsonově pojetí se zrovnoprávnění uskutečňuje ze strukturalistické pozice, jež chápe proměnlivost kódu jako dynamizující faktor vývoje. Prostupování života a díla včetně toho, jak dílo zasahuje do intimních sfér básníkova života (jako typický příklad Jakobson uvádí Máchu), je převedeno do principu stylizace, tj. textu: každý slovní projev přetváří životní událost, kterou zobrazuje.

Druhé pojetí vztahu autorského subjektu a psaného textu je s Jakobsonovou koncepcí v názorovém střetu. Jestliže se totiž subjekt svým psaním angažuje ve světě, jestliže psaní je pro písící subjekt „autentic-kou“ volbou v krizové existenciální situaci, pak kategorie „krásna“, lépe či hůře udělaného textu, ztrácí na významu, a pro tento typ autora nemusí být rozhodující, zda jeho text vstoupí do generujících mechanismů „literárnosti“, jak to pozorujeme u Jakobsona. Jan Hanč, jeden z těch, kteří se vědomě odklonili od literárních norem a literárního života ve jménu outsiderství, vědomé volby pobytu na literární „periferii“, napsal: „Takřka vše může literární výtvar postrádat, krásu, gramatiku i formu, ale nikoli naléhavost a morálnost. Morálnost třeba nepochopitelnou a naléhavost jakéhokoliv druhu; bez nich jedná se vždy o potrat, byť se i jednalo o dopis tetičce.“ (Hanč 1995, s. 242)

Na základě uvedených koncepcí literatury vymezujeme dvojí způsob, jak včlenit původně periferní žánr, jímž osobní dopis spisovatele jistě byl, do literárních procesů:

- a) estetizace periferního žánru (Jakobsonova koncepce);
- b) etizace periferního žánru, v němž prostřednictvím pozice „mimo centrum“ oponujeme ideologickým i literárním normám.

Nenechme se mýlit: přestože outsiderství v literatuře znamená snahu v maximální míře oponovat modelům zprostředkování, které chtějí určovat, co je a není literatura, i zde se posléze jejich texty začleňují do alternativní větve literárního vývoje. Jejich význam nespočívá v tom, že by dokázaly skutečně setrvat mimo literární procesy, ale že vytvářejí z literárního dějinného vývoje rozvětvené řečiště s mnohými alternativními proudy, kde se neustále střídá dominantní a periferní a kde zdánlivě vedlejší se může stát tím podstatným slovem.

Ačkoli pro psychofyzický autorský subjekt, jenž klade důraz na existenciální kategorii vážnosti, je podstatný samotný fyzický akt psaní, do čtení jeho textu se dostávají pouze jisté indexy tohoto existenciálního zápasu: v žádném případě to podle nás nevrací do hry empirického autora.

Pokud chceme alespoň v hrubých rysech načrtnout vývojovou pozici osobní korespondence v české autentistní literatuře, musíme zohlednit historický posun od estetizujícího gesta směrem k etické angažovanosti.²⁸ Je myslím příznačné, že dopisy literátů vstoupily do hry až v období devadesátých let 19. století. Rozhodující pro otevření této linie v české

28 Pozicí korespondence v autentistní linii české literatury se zabývá studie Getraude Zandové: „Výpověď z krize“. Poslední dopisy Boženy Němcové. In: *Božena Němcová a její Babička*. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky (sv. III). ÚČL AV ČR, Praha 2006, s. 197–204.

literatuře bylo období symbolismu a postsymbolismu, kde sémiotický komplex estetizace života a propojení života a díla do pojmu tvůrčího zápasu osobnosti o duchovní sebeutváření vedl ke zrovnoprávnění literárních a privátních žánrů, jejichž svorníkem se stala tvůrčí autorská osobnost (srovnej též koncepci literární kritiky u F. X. Šaldy). V této linii to ovšem znamenalo estetizaci soukromého (viz osobní korespondence Otokara Březiny a zejména Jiřího Karáska ze Lvovic).²⁹

Následný vývoj v autentistní literatuře si sice ponechal indexální vazbu mezi (jakýmkoli) textem a autorskou osobností, kde autor musí svým gestem cele ručit za napsané, ale samo estetizující gesto se změnilo v etický zápas. Jednoznačně je tento posun patrný v díle Jakuba Demla: například v *Hradu smrti* můžeme pozorovat napětí mezi symbolistní stylizací prózy a existenciální angažovaností subjektu. Celé následující Demlovo dílo se bude nadále vyvíjet od symbolistní ornamentiky k existenciální konkrétnosti (viz jeho deníky – *Štěpěje, Zapomenuté světlo*, ale i dopisy). Texty tohoto básníka se staly zásadním východiskem pro autentizující literaturu padesátých let 20. století, která svým důrazem na etickou zodpovědnost jedince hodlala vzdorovat ideologickým normám. Literární kritik Jan Lopatka, mluvčí zmíněného alternativního proudu, napsal: „Musíme tu tedy opustit taková prismata, jako je ‚zdar‘ či ‚nezdar‘, umělecké mistrovství, hierarchie děl v rámci jedné autorské osobnosti apod., a všimnout si podrobněji kategorie vážnosti.“³⁰

29 *Uprímné pozdravy z kraje květů a zapadlých snů*. Jiří Karásek ze Lvovic. Dopisy adresované Marii Kalašové z let 1903–1907. Edice Scholares, svazek 15, Pistorius & Olšanská/Paseka, Příbram/Praha–Litomyšl 2007 (editor: Karel Kolařík). Editor Karel Kolařík ve svém doslovu pečlivě mapuje pronikání dekadentního stylu do soukromého každodenního prostoru Jiřího Karáska. Postupně prostupuje architekturu interiérů a bytových doplňků, rozhovory, procházky krajinou (volba nočních a potměných scénérií, opuštěných „melancholických“ míst atd.). Není divu, že estetika dekadence přetváří i strukturu Karáskovy korespondence. Stylizace vede k výběru motivických okruhů, které jsou v korespondenci přípustné (melancholická nokturna, estetizace sakrální architektury, katolického náboženství, aristokratická četba atd.), k hierarchizaci jazyků (do češtiny se dostávají „noblesní“ frazémy z francouzštiny, němčiny). Ukázka z dopisu (s. 41): „Žiji osaměle: společnost ztratila pro mne půvabu, a je mi trýzní, musím-li jíti ještě někam. Chtěl bych žítí někde v neznámém městě, kde bych se mohl toulati po ulicích, nikým nezastavován, šťasten a snící. Venkov, příroda atd. by se mi též protivily. Ano, mezi lidmi beze styku s nimi, v tom je štěstí. (...) Chci nyní jen vzpomínat, bez slz a bez hořkosti, že jsem žil tři krásné měsíce: to, co zbývá pro život, je povinnost zasloužit si, že jsem byl tak šťasten. Jak a čím – o tom nemohu pochybovati: krásným uměním snu a života, z něhož snad se konečně zrodí dílo, o němž sním. Četl jsem Musseta, Confession d'un enfant du siècle v posledních dnech. Nevím, proč všechny literární historie říkají o tom, že je to patologické, perversní atd. Voní to zrovna mládím, rosou, naivitou i tam, kde je posměch, grimasa: jsem tou knihou okouzlen.“

30 Viz Jan Hanč. Předmluva k soubornému vydání Hančových deníků. In: Jan Hanč: *Události*. Torst, Praha 1995, s. 7–10, citováno ze s. 8. Mezi zásadní texty tohoto alternativního proudu patří deníky Jiřího Koláře, Jana Zábrany, Ivana Divíše, texty Emila Juliše, autobiografická vyznání Jana Čepa atd.

Čtenářské přijetí, resp. nepřijetí osobní korespondence je tedy určováno proměnami alternativních proudů v české literatuře. K první souborné edici korespondence Boženy Němcové mohlo dojít až na počátku 20. století (rok 1912), v době, kdy tvůrci vyzdvihovali roli individuality v umění. Nový čtenářský zájem o korespondenci pak pozorujeme od devadesátých let 20. století, kdy spolu s deníkovými texty (Kolářovy, Hančovy, Zábranovy deníky) začíná poprvé ve větší míře vycházet i osobní korespondence spisovatelů.

Mnozí interpreti autentistní literatury kladou důraz na funkci sebevyjádření. V dopisech Boženy Němcové ale představuje sledování expresivity (emotivní funkce) jen jednu z mnoha interpretačních cest. Monologický hlas některých epistolografických textů bývá poměrně extrémní situací a spíše interaktivitu dopisů narušuje než podporuje. Rozhodně nelze tuto kategorii přeceňovat na úkor jiných potencialit.

2.2.5. Analytická sonda: Dopisy Jakuba Demla

Pokusme se srovnat edici korespondence Jakuba Demla ze čtyřicátých až šedesátých let, kterou vydali editoři Marek Nekula a Jiří Olič pod názvem *Píšu to při světle nočním* (Nekula – Olič 1998), s korespondencí ze stejné doby, adresovanou Josefu Battovi (Hrabal – Trávníček 2001), jejíž jádro spadá do let padesátých, a s některými básníkovými díly.

Korespondence v padesátých a šedesátých letech Demlovi nahrazovala literární tvorbu a především akt zveřejnění, neboť v té době básník nemohl a nechtěl oficiálně publikovat. Dopisy se tak mohly stát pokračováním specifických deníků – *Šlépějí*, jak ostatně Deml sám v jednom z listů poznamenává: „To jsou teď moje *Šlépěje!*“ (Nekula – Olič 1998, s. 337) Jakub Deml byl v *Šlépějích*, ale i v *Zapomenutém světle*, které svým způsobem navazuje na básníkův osobitý deníkový žánr, vždy velmi adresný: autentizující autorský vypravěč se obracel na konkrétního adresáta, přičemž explicitně ztvárněný adresát měl v prózách své předobrazy v reálných kulturních osobnostech. Tato komunikační strategie zároveň tvořila spojující článek mezi Demlovou literární tvorbou třicátých a čtyřicátých let a dopisy let padesátých a šedesátých.³¹ Až na určité formální prvky, které odkazují na žánr korespondence (úvodní a závěrečné oslovovací frazémy), mají listy:

31 Blanka Kostřicová v recenzi věnované edici „Píšu to při světle nočním“ (Noční světlo Jakuba Demla, *Host* (recenzijní příloha) 16, 2000, č. 5, s. IV–V) poznamenává (s. IV): „Adresát je sice nezbytně potřebný (podobně ovšem Deml „potřebuje“ adresáta i ve svých textech povýtce uměleckých, nikoli epistolárních), avšak často se stává, že Deml jako by na něj poněkud „zapomněl“ a zabral se do svého vyprávění, které se už nezdá být určeno jednomu konkrétnímu adresátovi, ale vnímateli mnohem obecnějšímu – čtenáři.“

- a) monologický charakter, nikoli dialogický, jak bychom mohli u tohoto typu textu předpokládat;
- b) vertikální členění na podkapitoly; ty dělí text na „minipříběhy“, minivyprávění z městečka Tasova, čímž se destruuje apelová (direktivní) funkce korespondence, naopak je podtržen narativní charakter dopisů;
- c) mluvní tok vyprávění vytváří z korespondenčního textu jednoduší řečový proud s příslušnými intonačními poklesy, které sugerují místa přerušení – místa nádechu (terminální pauzy), mluvní dramatické pauzy aj. – a utvářejí tak rytmizovanou prózu. Důraz na rytmizaci vyzdvihuje spontánní vypravěčský akt a naopak potlačuje referující funkci dopisu. U Demla se „nádechové“ členění textu projevuje skrze specifické, z pozice ortografie „nesprávné“ umístění interpunkce, která zde často plní jinou funkci než vymezení syntaktické hierarchizace; vyznačuje totiž intonační předěly a nádechové pauzy.

Demlovy dopisy často byly koncipovány jako „literární“, tj. nešlo v nich o pouhé předání zprávy. Důraz byl kladen na znak sám, na to, jak je v dopisech vyprávěno. Literárnost dopisů Timotheu Vodičkovi přímo vynikne ve srovnání s korespondencí Josefu Battovi, kde je dialogická funkce (direktivnost, fatičnost) uchována a text se mnohem více podřizuje korespondenčním pravidlům.

2.2.6. Analytická sonda: Dopisy Jiřího Ortena Věře Fingerové a jejich literární aspekty

To, jak se účinek „literárnosti“ korespondence utváří v souvislosti se strukturními vlastnostmi textu dopisu i v závislosti na kontextu básníkova díla, lze odhalit zkoumáním dopisů Jiřího Ortena jeho milence Věře Fingerové (Víšková – Jiskrová 1996) ve srovnání s básníkovými deníky (*Modrá, Žíhaná, Červená kniha*) a s korespondencí s matkou.³² Pro deníky i pro dopisy Věře Fingerové je příznačná částečná shoda v jejich strukturách. Prostředky výstavby těchto textů jsou často společné: převleky, masky a hru s nimi lze nalézt jak na začátku *Modré knihy*, tak na začátku korespondence s Věrou. Společné je také užití rétorických prostředků (anafory, syntaktických paralelismů, větných period aj.), v obou souborech textů se nacházejí specifické seznamy věcí, záznamy snů, záznamy vlastních básní i záznamy básní cizích autorů. Zároveň se deníky

32 Ornest, Zdeněk (ed.): Jiří Orten: *Sám u stmívání* (básníkova korespondence s matkou, doplněná básněmi, prózou, výpisky z deníků a citáty). Mladá fronta, Praha 1982. Deníky: *Modrá kniha* (Praha 1992), *Žíhaná kniha* (Praha 1993), *Červená kniha* (Praha 1994).

i milostné dopisy navzájem prolínají, citace dopisů Věře i Věřiny dopisy Jiřímu Ortenovi můžeme objevit v denících, naopak v korespondenci se vyskytují opisy z jeho *Modré a Žilhané knihy*. Odlišnost obou typů textu je naproti tomu dána žánrovým kódem; zatímco deníky charakterizuje typická mozaikovitost, fragmentárnost, chronologický sled zápisů tematicky roztržitých, dopisy Věře jsou tematicky ucelenější, s monologickými zpovědními rysy se zřetelem k adresátovi. Jestliže v denících je zesílen pól reflexivní, aniž by bylo upuštěno od zachycení nálad, v dopisech je naproti tomu posílen pól citové vypjatosti, emocionální náladovosti, přičemž i zde je několik míst výrazného reflexivního rázu. Původ této diferenciaci pramení ze zásadní žánrové difference mezi deníkem, který je výrazně autokomunikačního charakteru, a proto se prostřednictvím sebeoslovení a pozice „ty“ vypravěč obrací k sobě samému, a dopisem, jenž se v apelu na kategorii „druhého“ - adresáta - citově angažuje a tomu druhému se otevírá a odevzdává (nebo také zahaluje, což však není případ této korespondence). Míra citové angažovanosti je konec konců určována i tím, že jde o milostnou korespondenci: „Pro mne, co jsi pro mne? Pro mne jsi mými verši, mou láskou k čistotě, mou touhou po matce, mou splněnou milenkou.“ (Víšková - Jiskrová 1996, s. 137)

Dopis je obvykle běžným čtenářem chápán jako autentický dokument objasňující realie autorova života a tvorby. Naproti tomu vydavatelé Ortenovy korespondence s Věrou Fingerovou Jarmila Víšková a Jaroslava Jiskrová podle našeho soudu vyváženě prosazují jiné pojetí - tvrdí, že básnickovy dopisy „vytvářejí jednolitý celek: jsou nevšední výpovědi osobních příběhů a emocí.“ (Víšková - Jiskrová 1996, s. 220) Tak se texty dopisů transponují do jiné roviny: z hlediska vnímatele je lze chápat jako literární dílo. Působením výrazné zaměřenosti dopisů na kategorii „druhého“ vyvstává při recepci textu „příběh lásky“, čímž se vytvořila výrazná dějová linie, která z textu utváří celek. Zároveň se však velmi silně uplatňují prvky rozrušující onu jednotu textů, prvky heteronomní, které vyplývají z dalších funkcí dopisů a z faktu, že Orten tyto dopisy nevytvářel jakožto literární (mějme stále na mysli, že čteme osobní korespondenci). Mezi heteronomní prvky lze zahrnout jakési „administrativní pokyny“ (řeceno slovy Ortena) a bezprostřední úsudky, sdělení. Na rozrušování celistvosti „příběhu lásky“ mezi milenci se zvláště podílí fragmentálnost, jejíž příčinou jsou prázdňové časové úseky, kde dopisy chybí.

Ve srovnání s dopisy Věře Fingerové se domnívám, že Ortenovy dopisy matce se jako literární dílo nekonstituují, a to ani z hlediska vnímatele. Jednak se zde velmi výrazně uplatňují již uvedené heteronomní prvky, zvláště citelná je fragmentálnost dopisů (velké množství z nich je ztracené), je také kladen důraz na praktickou rovinu života (sdělnou

funkci), čímž dopisy nezískávají rysy estetické autonomie a zůstávají v zajištění empirické skutečnosti.³³

Shrňme-li uvedenou argumentaci, lze konstatovat, že editorky Ortenovy milostné korespondence zjistily a v edičních vysvětlivkách a komentáři konstatovaly:

- a) prokazatelnou stylovou příbuznost Ortenových dopisů s deníky a jejich stylistickou vyváženost po celou dobu trvání,
- b) strukturní podobnost deníků a dopisů,
- c) monologický charakter korespondence, která tak získává rysy ucelenosti a jednohlasí, kdežto sdělná funkce je mnohdy upozaděna ve prospěch funkce estetické (Ortenovy dopisy podobně jako deníky jen v minimální míře reflektují realitu okolního světa, naopak vládne maximální soustředěnost na vnitřní svět subjektu a jeho emocionální a psychické stavy).

V souladu s uvedenými fakty jsou dopisy v textové části publikovány jako jednolitý text (jednostranná korespondence bez protihlasu Věry Fingerové), poznámkový aparát a vysvětlivky jsou umístěny až za textovou částí, součástí vysvětlivek pak jsou důležité úryvky z dopisů Věry Fingerové, aby i nadále byla zřejmá tematická návaznost vzájemné korespondence. Součástí vysvětlivek zároveň tvoří odkazy na paralely v jiných Ortenových „literárních“ textech – denících a básních, čímž je podepřena koheze mezi básnickými milostnými listy a ostatním dílem; dopisy se tak stávají samozřejmou součástí Ortenova básnického odkazu.

2.3. Korespondence jako historický pramen

Badatelská analýza individuálního stylu může být rozhodujícím faktorem pro uchopení literárního aspektu osobní korespondence. Epistolární styl pisatele vyděluje dopis z celkové množiny textů a určuje jeho jedinečnost, neopakovatelnost vůči jiným textům. V podstatě pak osobní korespondenci spisovatele chápeme jako literární dílo s individuálními stylovými zvláštnostmi. Pokud však dopis analyzujeme jako historický

33 V rozporu s naším tvrzením se však editor Ortenovy korespondence s matkou Zdeněk Ornest (Jiří Orten: *Sám u stmívání*. Mladá fronta, Praha 1982) rozhodl pojmout dopisy jako svého druhu literární text, jak to vyplývá z jeho úsilí začlenit je do volně sestaveného tematického pásma básní, deníkových úryvků. Domníváme se, že zvolené řešení není editorsky nejšťastnější, neboť praktická výměna informací mezi synem a matkou, týkající se například posílání šatstva, potravinových balíčků, knih a peněz, postrádá hlubší reflexivní ponor do archetypálního vztahu syna k matce, který je naopak typický pro Ortenovy literární texty. Mezi deníkovými, básnickými texty na jedné straně a dopisy matce spatřujeme hluboký nesoulad, který se ediční přípravou textu nepodařilo překlenout (a otázkou je, zda to vůbec bylo možné).

pramen, upozadujeme jeho stylové kvality ve prospěch jiných charakteristik. Z hlediska kulturních, obecně antropologických a historických souvislostí jej zrovnoprávnujeme s množinou jiných pramenů neliterární povahy.

Akceptujeme-li dopis jako historický pramen, nelze výpovědi uvnitř textu chápat jako zcela objektivní tvrzení o charakteru doby nebo literárních děl. Analýza komunikační strategie v korespondenci prokázala, že například autorskou autocharakteristiku včetně autocharakteristiky vlastních děl je třeba brát s velkou rezervou a v žádném případě nemůže sloužit jako bezproblémové vyjádření autentického autorského postoje.³⁴

Korespondence může přinést literární historii takový druh informací, jež jsou z jiných pramenů nedostupné: příslušný žánrový kód určuje, jaký druh informace bude do dopisů zapsán. Tato specifika má ostatně každý žánr v oblasti literatury faktu (deník, memoáry, autobiografie aj.). Souhrnně řečeno, při zkoumání korespondence v literární historii je text zbaven své estetické výlučnosti a zrovnoprávněn s jinými textovými prameny, se zachováním informačních specifík. Abychom mohli pramen adekvátně využít, musíme se pokusit o rekonstrukci či spíše modelaci původní komunikační strategie a situačního kontextu, v němž byl dopis napsán.

Uvedme vzorový příklad. Ve studii *Božena Němcová a sestry Rottovy* (Janáčková 2005, s. 493–517) Jaroslava Janáčková pracuje hned s několika typy textových pramenů: dopisem, deníkem, memoárovou prózou, přičemž neustále reflektuje jejich míru „autenticity“; například u dopisu se právem domnívá, že z určité pozice umožňuje badatelům věrohodnější vhled do situace než memoáry. Komunikativní strategie osobního dopisu většinou nezohledňuje širší čtenářské publikum, stylizace se orientuje na adresáta. Naproti tomu žánr memoárů má na zřeteli společenské postavení spisovatele, dobový recepční horizont a jeho literární a kulturní normy, což znamená, že výběr faktů a jejich interpretace je zde zkreslující. V memoárech má velmi silnou pozici autocenzura, naproti tomu v deníku je komunikativní strategie i autocenzura velmi potlačena; ovšem více se prosazuje perspektivní centrum vyprávěče, které subjektivizuje předkládaná fakta. S určitou nadsázkou lze prohlásit, že dopis zaujal střední místo mezi deníkem a memoáry.

Protože se uchoval deník Sofie Podlipské i korespondence mezi Němcovou a sestrami Rottovými, mohla Jaroslava Janáčková rekonstruovat události, které se odehrávaly kolem vzniku a rozpadu přátelství Boženy

34 Touto otázkou se také zabýval Stanislav Wimmer ve studii „Božena Němcová o Babičce (K autorské interpretaci vlastního díla)“. In: Janáčková, Jaroslava - Macurová, Alena - Římalová, Lucie - Wimmer, Stanislav - Baková, Helena: *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*. ISV nakladatelství, Praha 2001, s. 129–149.

Němcové a sester Rottových. Srovnáním svého modelu s memoárovou prózou Karoliny Světlé *Z literárního soukromí* (1880) se badatelka kriticky vymezila vůči autorčině předkládané verzi „konce přátelství s Boženou Němcovou“ a nevěrohodnost jejich výpovědi identifikovala jako uplatnění autocenzurních a sebestylizačních praktik.

Jaroslava Janáčková dokázala na základě analýzy „privátních“ žánrů najít uspokojivé odpovědi na otázky obecnějšího charakteru. Osobnost Boženy Němcové a Karoliny Světlé chápala jako kulturní typy: v přátelském vztahu Němcové k sestřám Rottovým šlo o tzv. projevy romantického přátelství, na jejichž hodnotách se Němcová rozhodla setrvat až do konce (a z rozporu mezi „romantickým“ ideálem a odlišným směřováním společnosti pak vyrůstala tvůrčí krize Boženy Němcové), kdežto Karolína Světlá se po počátečním nadšení z velkého přátelství později přiklonila k racionální koncepci každodenní práce pro český národ. Interpretovaná fakta jsou převáděna z roviny privátních skutečností do reflexe zápasu dvou kulturních kódů, romantického a postromantického, o nadvládu nad literárním vývojem. Radikální rozchod Karoliny Světlé s Boženou Němcovou se stal součástí nástupu nové dynamické literární generace a promítl se do literární soutěže na stránkách almanachů a dobových nakladatelství a časopisů. Důležité je, že se Janáčková distancuje od mravního posuzování aktérek kulturního sporu, který se nakonec promítl i do konkrétního života protagonistek.

Jiný příklad edice dopisů jako literárněhistorického dokumentu představuje práce Jana Zatloukala o vztahu Jan Čepa a Paula Claudela, dvou významných národních básníků (českého a francouzského) na pozadí pohnutých dějinných událostí Evropy. (Zatloukal 2006, s. 53–66) Edice poukazuje na postavení katolického intelektuála v období Mnichova a za druhé republiky. Vzhledem k tomu, že katoličtí intelektuálové byli za svůj negativní postoj k Masarykově demokracii, který projevovali (více méně) pouze před březnem 1939, později paušálně odsuzování, nabízí pramenná edice dopisů jemný korektiv a umožňuje tak literárnímu historikovi do budoucna přesnější rozlišení míry angažovanosti básnických osobností za katolickou obnovu. Z dopisů je zřejmé, že Jan Čep si o následujícím vývoji nedělal žádné iluze, ale zároveň si byl vědom morálního debaklu Benešovy demokracie a z něho plynoucí deziluze u českého národa; svou kritiku první republiky přitom formuloval umírněně, vyjádřil v ní spíše velké zklamání.³⁵

35 Jan Zatloukal popsal cíl edice takto: „Historický kontext dopisů, souvislost s vypjatou mezinárodní i domácí politickou situací, jsou dalším důležitým důvodem pro zveřejnění /dopisů/. Čepovy dopisy Claudelovi představují výmluvný dokument doby, odrážející rozporuplný vztah katolického intelektuála Jana Čepa k druhé republice a vyvracející zjednodušená tvrzení o jeho pozitivním přijetí nově vzniklé politické situace, která se objevovala po roce 1945 a zůstala v obecném povědomí dodnes.“ Zatloukal, Jan (ed.): Jan Čep (o) Paulu Claudelovi. Dopisy Jana Čepa Paulu Claudelovi, *Česká literatura* 54, 2006, č. 5, s. 56.

Posledním příkladem využití korespondence jako cenného historického pramene je studie Mojžíra Trávníčka *Kámen a bolest v korespondenci Jana Zahradníčka a Jana Čepa* (Trávníček 1999, s. 61–70), kterou významně doplňuje text Petra Hory *Kámen a bolest v kritické recepci revue olomouckých dominikánů Na hlubinu* (Hora 1999, s. 71–85). Přesvědčivě zde bylo ukázáno, že vzájemná korespondence mezi Janem Čepem, Timotheem Vodičkou, Janem Zahradníčkem, Bedřichem Fučíkem a dalšími může odhalit zásadní spory o hodnoty a zápas o uchování autonomie uměleckého díla navzdory mravnostním kritériím, které jako určitý ideologický rastr prosazoval kruh katolických intelektuálů seskupených kolem olomouckého dominikánského centra. Korespondence je o to cennější, že zejména Jan Čep a Jan Zahradníček ve svých publicistických a literárněkritických projevech zachovávali pozici neutrality, eventuálně na spor kolem Schulze nereagovali, kdežto v soukromé korespondenci své výhrady vůči oklešťování umělecké svobody prostřednictvím „mravních kritérií“ vyjadřovali otevřeně. Dopisy nám tak pomáhají definovat míru razance, s níž někteří katoličtí intelektuálové obhajovali právo na svobodnou tvorbu.

2.3.1. Korespondence jako interpretační klíč k dílu spisovatele

Korespondence se může stát interpretačním klíčem pro zkoumání básníkovy nebo prozaikovy díla v okamžiku, kdy autor skrze akt sebe-reflexe dokáže postihnout jisté strukturní dominanty objevující se v jeho textech, nebo zápas o hodnoty, které se vzápětí promítají do axiologie literárních textů. Nelze tvrdit, že by námi zmíněná premisa mohla platit absolutně: v literatuře lze rozlišovat tvůrce výrazně reflexivní od tvůrců, jejichž autorský záměr je dán spíše intuitivním zřením.

Mojmír Trávníček zkoumá význam autoreflexivních postřehů k literární tvorbě v článku *Vzájemná korespondence Jana Čepa a Bedřicha Fučíka* (Trávníček 1998, s. 10–11) a dochází k závěru, že nejzajímavější místa Čepových dopisů se dotýkají jeho rozvažování nad možnostmi a hranicemi vlastního tvůrčího naturelu. Jan Čep v reflexích charakterizuje své psaní jako následek duchovního přerodu, který se odehrál za jeho pobytu u Josefa Floriana ve Staré Říši v roce 1926 (mluví o nedokončené duchovní revoluci, o návratu k dětské víře v Boha, kterou za vysokoškolských studií opustil), avšak z přichylnosti k „prozatímnímu“ domovu konkrétní venkovské krajiny, rodné vesnice a světa, v němž žil, svou konverzi jakoby nedovedl do konce. Znovuobnovilo se v něm napětí mezi smrtelností a nesmrtelností, konečnem a nekonečností, a z tohoto nepokoje pak pramenila až přehnaná posedlost určitými zejména existenciálními motivy a tématy, jako je čas, smrt, horizont rodného kraje, vyhnanství, návrat domů atd. Čepovy dopisy psané z Francie v mezi-

válečné době Bedřichu Fučíkovi, Janu Zahradníčkovi a Jakubu Demlovi tak podivuhodně rezonují s jeho pozdními autobiografickými prózami, psanými za „druhého francouzského exilu“ v šedesátých letech, které se žánrově hlásily ke „konfesi“, augustinovskému *Vyznání*. Blízkost těchto zpovědních dopisů duchovní autobiografii je zřejmá.

Ocitujme jeden z Čepových dopisů Jakubu Demlovi³⁶, který jinými slovy potvrzuje slova adresovaná Bedřichu Fučíkovi a ilustruje napětí mezi prožitkem vykořeněnosti a přimknutím k rodnému kraji:

Já, jak vidíte, jsem ve vyhnanství, ve vyhnanství sice dobrovolném, ale tím přísnějším. Než jsem odjel, říkal mi pan Florian: Čemu chcete utéci? Sobě? Sobě neutečete. Vidím dnes sám, že jsem poněkud příliš spoléhal na vnější práci času a dálky a že hlavní bitvu musím vybojovat sám v sobě. Blížím se třicítce, době zralosti, a cítím chabost a prozatímnost své situace. Umění? Literatura? Necítím se dost robustní, abych se odhodlal k tomu řemeslu, a literatura, jak se tomu slovu obyčejně rozumí, mi nebude nikdy vším. Básník? Mívám chvíle náramně nejistoty, a teď, když bych měl nabírat sílu k dílům nejintenzivnějším, cítím se málem vyschlý. Je to snad jen vina mých nervů, které jsou čím dál chatrnější? Cítím hroznou prázdnotu tohoto času, paralýzu lidského rozumu, a srdce se mi svírá pohrůzkou nevýslovných pohrom. Vy jste vyjádřil jednou provždy tuto hrůzu umírajícího života a věčné samoty. Myslí jsem pro sebe na různá řešení, a slovo „kněz“ se často vyskytuje v mých úvahách. Ale jsou jistá pouta příliš silná, vidění volných cest obrostlých polním kvítím, potřeba mrhat volně časem... Váživé jsou představy života klášterního, ale zase mě mrazí pomyslení na duchovní prostřednost nynějších řeholí. (P. Braitó, někteří naši jezuité – a o ostatních se nedá skoro uvažovat...) Důstojný pane, odpusťte mi tyto starosti, které se Vám možná z výše a z hloubky Vašich zkušeností už budou zdát malicherné. Dej Vám Bůh hodně zdraví a duševních sil!

Váš Jan Čep.

2.4.2. Demytizační potenciál korespondence

Ukázali jsme, že jak „literární“, tak „dokumentární“ hledisko při ediční přípravě korespondence je součástí modelů zprostředkování a převádí původní komunikační situaci do sekundární sféry literární kultury. Avšak zmíněná transformace nic nemění na faktu, že i nadále se v žánru korespondence uplatňuje výrazná heterogenita, která vyrůstá ze střetu komunikačních funkcí (viz napětí mezi mluvností/psaností, monologičností/dialogičností, estetizujícími tendencemi a referenční funkcí atd). Už samotný rozsah korespondenčních celků může určo-

36 DopisjenapsanýveFrancii(16.6.1932),dnesjeuloženvLiterárnímarchivuPNP,fondJakubaDemla (č. přír. 51/62)

vat, zda lze uplatnit hledisko „literární“ či „dokumentární“. Pokud do jednoho konvolutu sebereme veškerou korespondenci pisatele, kterou psal nejen svým literárním přátelům, ale také institucím, rodinným příslušníkům aj., těžko můžeme u všech textů prosazovat estetickou hodnotu.³⁷ Obecně lze formulovat předpoklad, že se vzrůstajícím rozsahem korespondenčního konvolutu roste rovněž heterogenita, nezáměrnost a klesá možnost uplatnit literární aspekt.³⁸ Tím více lze uplatnit dokumentárně-historický aspekt a s korespondencí budeme zacházet jako s pramenem.

Heterogenita korespondence může sehrát velkou roli při dekonstrukci mýtů, jež se kolem některých literárních osobností nakupily. Demytizaci národních „idolů“, falešných představ o českých spisovatelích můžeme provádět prostřednictvím osobní korespondence právě proto, že velká část listů je výrazně stylizována, uplatňují se v nich komunikační strategie a odtud plynoucí napětí mezi tematizovanou a implikovanou informací. Při srovnání dopisů jednoho spisovatele různým adresátům vyjde velmi rychle najevo, že komunikační strategie uplatňovaná vůči jednomu adresátu je často neslučitelná s komunikačními strategiemi vůči druhým adresátům, čili že si pisatel protiřečí (viz kapitolu věnovanou Halasovým dopisům). Tato rozporuplnost ve výrocih bývá v ostrém střetu s idylickým obrazem spisovatele, který vyžaduje široká veřejnost „pro potřeby školní výuky“. Princip nezáměrnosti, věčnosti, jenž hraje velkou úlohu i při recepci „běžného“ literárního díla, je v epistolografii mnohem silnější a rozhodujícím způsobem může problematizovat ustrnulé modely literárních osobností.

Rozkrytí komunikačních strategií v dopise a stylizačních nebo autostylizačních prvků můžeme provést tak, že se budeme zabývat souhrou a sporem dvou faktorů: autentizující tendencí a úsilím o sebevyjádření; komunikační strategií. Zatímco autentizace implikuje syrovost, věčnost výpovědi, které neberou ohled na adresáta dopisu, při komunikační strategii pisatel hledá intersubjektívni konsenzus, pŕudu pro porozumění s adresátem. Perspektivní centrum adresáta je zohledněno tak, že se promítá do perspektivního centra pisatele.

Prvním příkladem uplatnění demytizační funkce korespondence je studie Jitky Bednářové, která se věnuje vztahu dvou osobností evropské katolické kultury – Josefa Floriana a Léona Bloye, (Bednářová 2004,

37 Tento postřeh vztahujeme zejména k edicím korespondence v rámci sebraných spisů. Jako příklad jmenujme korespondenci Karla Čapka či Františka Langer. Není vůbec náhodné, že kompoziční uspořádání těchto edic je abecední (dopisy jsou uspořádány podle abecedního pořádku adresátů), nikoli chronologické. Toto čistě konvenční uspořádání edice je indexem faktu, že estetická hodnota dopisů zde může být posuzována jen u jednotlivých položek, nikoli u konvolutu jako celku.

38 Čím větší konvolut, čím více adresátů, tím větší disparátnost, heterogenita, odlišnost komunikačních strategií, věčnost atd.

s. 15–28) o nichž se v povědomí české kulturní veřejnosti vytvořil mýtus učitele a žáka v harmonickém přátelství. Tomuto mýtu odpovídal pouze jeden z pramenů, s nímž Jitka Bednářová pracovala: Bloyův veřejný deník, kdežto Bloyův tajný deník i vzájemná korespondence poskytovala zcela odlišný a mnohdy problematický obraz: „Z dokumentů, které jsme měli k dispozici, tedy vyplývá, že myšlenka o harmonickém přátelství Josefa Florianova s Léonem Bloyem a o tom, že Florian byl jakýmsi Bloyovým českým alter egem, je povrchní, naivní a neudržitelná.“ (Bednářová 2004, s. 25) Rozdíly mezi osobnostmi byly dány odlišnostmi psychickými, národnostními, společenskými i kulturními: „Florianovi byl velice vzdálený Bloyův mondénní a kavárenský život v Paříži (...). Naopak pro Bloya bylo těžko představitelné Florianovo řemeslné a rukodělné vydávání na moravské vesnici.“ Vzájemná korespondence tak ukázala, že stylizační faktor byl mnohem silnější u Bloyova veřejného deníku, v němž je vztah Bloy – Florian prezentován na bázi učitel–prorok a jeho žák–konvertita, kdežto v korespondenci domluva vážne na mnohdy banálních nepochopeních a omylech.

Jiným příkladem demytizačního potenciálu korespondence mohou být dopisy Boženy Němcové. Na počátku pozorujeme literární stylizovanost, sémiotickou hru a rozličné komunikativní strategie, jež ve své pestrosti zapadají do rámce spisovatelky jako ženy obdivované obrozeneckou společností. Dopisy byly čteny v kroužcích přátel a jejich známých a často představovaly alternativu k národopisným a cestopisným črtám z Domažlicka, Slovenska aj. Naproti tomu v pozdní korespondenci od roku 1857 lze vypozařovat tvůrčí krizi, do níž se promítá i tíživá sociální situace rodiny a zhoršující se zdravotní stav spisovatelky: „Dopisy z těžkého roku 1857 ventilují nejen neschopnost geniální ženy tvořit dál způsobem, jakým se předtím rozepsala a proslavila – rozmnožovat řadu příběhů se šťastným koncem o dobrých lidech a bolavých problémech společenského bytí, anebo navázat jinde a jinak na rodinnou zkušenost, jíž se předtím dotýkala *Babičkou*. V nastalé krizi začala Němcová psát věcně poučené a podávané studie a črty (hlavně ze Slovenska) a snad ještě více než dříve ctít dopis.“ (Janáčková a kol. 2001, s. 15) Jelikož však životní krize pokračovala a násobila se autorčinou nemocí, v závěru života selhání komunikačních strategií a nedodržování základních kompozičních pravidel a textových vzorců ukazovalo na spisovatelčinu mezní situaci a její tragické vyústění.

V edici korespondence Boženy Němcové vydané v letech 2003–2007 byly otištěny kromě listů autorky také dopisy jí adresované, včetně bohaté korespondence její rodiny (manžela a dětí). Tento bezprostřední vhléd do situace destruuje ten obraz spisovatelky u české veřejnosti, který byl kodifikován v dílech Františka Halase nebo Jaroslava Seiferta. Jestliže František Halas ve sbírce *Naše paní Božena Němcová* naskicoval

sakrální obraz Němcové jako světice a ke svému záměru zvolil též příslušné tvárné prostředky (litanické formy, apostrofy připomínající litanie k Panně Marii, sakrální motivy mučednictví), Jaroslav Seifert ve svých verších ze sbírky *Vějíř Boženy Němcové* evokuje obraz Němcové jako matky českého národa, která se ve svém citu odevzdala až po samu mez smrti. Obraz spisovatelky u obou velkých básníků nebyl zkreslující; rezonoval s hodnotami, které během okupace hledal český národ v literatuře národního obrození, jehož spisovatelé se měli stát zárukou svébytnosti české řeči i národní identity. Sakralizace postavy Němcové pak u Halase vedla k baroknímu mariánskému erotismu, kdežto Jaroslav Seifert více zdůraznil mateřské principy.

Korespondence dosvědčuje, že hodnoty mateřského citu, sebeobětování i výrazného erotismu jsou u osobnosti Boženy Němcové významně zastoupeny. Protože však dopisy umožňují vhléd do životní každodennosti, vidíme, že jsou zasazeny do kontextu všedních starostí o chod domácnosti, manželských sporů, tvůrčí nejistoty, jak psát atd. Ve střetu sakrálního a profánního jsou dopisy spíše výpovědí o životních prohrách než adorací atributů ženy světice.

3. NĚKTERÉ PRAKTICKÉ PROBLÉMY V EDICÍCH OSOBNÍ KORESPONDENCE

3.1. Literárněhistorický přístup ke korespondenci

Pokud badatel zvolí jako cíl edice korespondence zkoumání určitého literárněhistorického faktu, je potřeba, aby svůj přístup promítl zejména do literárněhistorického doslovu a poznámkového aparátu. Zaplňování mezer v situačním kontextu dopisů, modelace presupozic pak budou vedeny badatelským záměrem. Odlíšné formulování cíle zkoumání má za následek i odlišné rozložení a rozsah poznámkového aparátu.

3.1.1. Analytická sonda: Edice korespondence ve sbornících Literárního archivu. Edice vzájemné korespondence Františka Hrubína s Václavem Černým

V naší analýze se zaměříme na provázanost užitých edičních postupů v edicích korespondence ve sbornících Literárního archivu Památníku národního písemnictví a v edici *Vzájemné korespondence Františka Hrubína a Václava Černého*, kterou připravila Růžena Hamanová a která reprezentuje dlouhodobě propracovávaný ediční přístup dokumentárního typu. Zvolené perspektivě odpovídá též ekvivalentní jazyková úprava, popis jednotlivých archivních jednotek a systém poznámkového aparátu. Cílem těchto edic je poskytnout informace o genezi děl, o dobovém literárním provozu, o vzájemných vztazích mezi osobnostmi, včetně subjektivních hodnotových soudů, dobových polemik, čtenářských i literárněkritických konkretizací literárních děl. Uvedená metoda je závažná mimo jiné z toho důvodu, že její postupné propracovávání otevřelo prostor pro důkladné kritické edice korespondence v sebraných spisech českých spisovatelů (například korespondence Karla Čapka, Františka Langera, Františka Halase, ale i Boženy Němcové), jejichž ediční příprava je bez zázemí Literárního archivu nemyslitelná. Zde se tedy ukazuje i význam badatelské a archivní instituce Památníku národního písemnictví.³⁹

39 Sborníky LA PNP jsou od konce osmdesátých let zaměřeny tematicky. V rámci zvoleného tématu je většinou publikována i příslušná korespondence, která osvětluje určité jevy v literárním životě české společnosti. Publikovaná korespondence může osvětlovat osudy nejen spisovatelů, ale i jejich rodinných příslušníků, pokud se nějakým způsobem dále dotýkají české kultury (viz edice dopisů Václava Roberta Kounice Zdence Havlíčkové ve sborníku LA PNP č. 38). Ve sborníku věnovaném 140. výročí úmrtí Boženy Němcové (č. 34) zase edice korespondence Marie Gebauerové a jejich adresátů osvětluje problémy s prvním vydáním souborné korespondence Boženy Němcové. Ve sbornících však byly uveřejněny i významné konvoluty vzájemných korespondencí (například Bedřicha Fučíka a Jana Zahradníčka, Josefa Knapa a Zdeňka Kalisty (sborník č. 32-33).

Uvedenou ediční praxi konkretizujeme na materiálu, který předložila Růžena Hamanová ve vzájemné korespondenci Františka Hrubína a Václava Černého. (Hamanová 2004) Jak jsme již naznačovali, zvolený ediční přístup se nejvíce osvětluje na zpracování poznámkového aparátu. Jeho součástí jsou obsáhlé citace přidružené korespondence, rovněž z fondů Literárního archivu Památníku národního písemnictví, které objasňují například vyjednávání pisatelů s nakladateli o vydání překladů či vlastních děl. Zásadní jsou zejména dopisy přátel Hrubínovi a Hrubínovy dopisy přátelům, které dokazují jeho kolísání mezi nekompromisními postoji přátel (dopisy Emanuela Frynty, Ladislava Fikara, Kamila Lhotáka, Ladislava Dvořáka) a dobovým ideologickým tlakem, jemuž básník nakonec podlehl. Poznámky navíc ukazují básníkovy vyjednávací taktiky u nakladatelů a odbornou spolupráci (nejen) Václava Černého a Hrubína na překladech poezie. Možná nejdůležitější přínos v ediční práci spatřuji ve vyhledání a zpracování materiálů z dobového komunistického tisku (články z *Tvorby*, *Nového života*, *Rudého práva*, později *Literárních novin* aj), který odkrývá tehdejší atmosféru v kulturní politice, rezonující i v samotné korespondenci.

Doslov Růženy Hamanové citlivě dokresluje již zmíněné skutečnosti:

- 1) věnuje se psychologickému vykreslení charakterů obou protagonistů, což je důležité, neboť povahová měkkost Františka Hrubína do jisté míry vysvětluje podlehnutí zmíněnému ideologickému tlaku, kdežto pyšná uzavřenost Václava Černého ukazuje, proč zvolil při rozchodu se svým přítelem tak radikální gesto;
- 2) podrobně mapuje jejich tvorbu v druhé polovině čtyřicátých let a v letech padesátých, reflektuje zejména půdu pro jejich vzájemnou spolupráci (což byly překlady);
- 3) sleduje životní příběhy Hrubína i Černého po jejich rozchodu a konstatuje, že zejména pro Hrubína byl jeho omluvný článek v *Literárních novinách* a ujišťující přihlášení se k socialismu faustovskou smlouvou, z níž se už nikdy nevzpamatoval: „A tak z velkých přátelství, o nichž svědčí edice této korespondence, zůstaly (jistě především vinou doby, ale i růzností charakterů a s nimi spojených odlišných morálních zásad) nakonec jen hořkost, nedůvěra, opatrnost a v případě vztahu Hrubín – Černý i okázalý nezáměr a samota.“ (Hamanová 2004, s. 270)

3.1.2. Biografie autora, empirický autor a sémiotický subjekt

Literárněhistorický přístup ke korespondenci má velký význam při rekonstrukci autorovy biografie. Uvažujeme-li původní situační kontext dopisu vzhledem k biografickým faktům, chceme je uchopit jako

evidentní. Problémem je ovšem sama evidence: víme totiž, že reference v dopisu podléhá komunikační strategii, a proto může být zpochybněna míra hodnověrnosti: událost se sice mohla stát, ale v dopise je nahlížena subjektivně. Přesto existují precizní biografie, jež se snaží z pramenů zjistit co možná nejvíce evidentních dat, aniž by podléhaly zkreslující perspektivě dané samotným korespondenčním žánrem. Důsledkem vědomého omezení při práci je elementárnost zapisovaných dat a rezignace na interpretační akt. Typickou ukázkou tohoto přístupu představuje biografie Vladimíra Holana od Vladimíra Justla. (Justl 1988, s. 313–450) Práce je založena na co možná největší míře shromážděných dokumentů (korespondence odeslané a přijaté, článků z běžného i kulturního tisku, novin, časopisů, úředních dokumentů, poznámek z autopsie, evidence Holanových děl i textů jeho přátel, fotografií). Studie dokladuje nejen životopisná fakta, ale shromažďuje i dobové reakce (mezi něž patří i korespondence) na vyšlá Holanova díla. V míře podrobného zpracování a shromáždění dostupných informací nejspíše nemá Justlova biografie v českém prostředí obdoby.

Specifickou podmnožinu zmíněného přístupu tvoří méně podrobné, avšak metodou identické tzv. životopisné pásmo spisovatele, na němž se pochopitelně do značné míry podílí rovněž osobní korespondence. Tato metoda se velice často vyskytuje ve čtenářských edicích – výběrech. Systematicky byla používána například v ediční řadě *Klubu přátel poezie (Zlatý fond poezie)*. Své znalosti biografie Vladimíra Holana tak znovu využil Vladimír Justl při sestavování výboru z Holanovy poezie *Mušle, lastury a škeble*. Ludvík Kundera zužitkoval celoživotní zájem o tvorbu Františka Halase při práci na životopisném pásmu k výboru *Životem umřít*. V ediční řadě *Zlatého fondu poezie* (s totožnou ediční úpravou) vyšly mimo výše zmíněné autory také výběry z poezie Viléma Závady, Josefa Hory, Antonína Sovy, Otokara Březiny, Viktora Dyka, Josefa Václava Sládka, Jana Nerudy, Konstatina Biebla, Vítězslava Nezvala aj., na nichž se podíleli významní literární historici, jako například Jaroslav Med, Zdeněk Pešat, Alexandr Stich, Jan Adam, Jaroslava Janáčková a jiní.

Předchozí přístup podle našeho soudu skutečně sledoval empirického autora. Naproti tomu Holmanova edice Březinovy korespondence usiluje pojmut dopisy jako integrální součást básníkovy díla. Koneckonců to editor dokazuje i pomocí kvantitativní metody: na grafu (součást příloh) je ihned patrné, že spolu s umlkáním básnické tvorby roste kvantita i myšlenková závažnost Březinovy epistolografie. Korespondence poskytuje možnost sledovat „růst osobnosti“ a propojit jej s životním příběhem. Z toho důvodu je tu zvoleno uspořádání chronologické, neboť dokáže propojit všední i sváteční, běžný život s básnickými hodnotami. Badatel vstupuje do tohoto textu prostřednictvím paratextů, poznámko-

vého aparátu, ediční poznámky a literárněhistorického doslovu. Vyprávění života je tak ponecháno Březinovu subjektu s tím, že badatel skrze paratext nabízí čtenáři určitý korektiv.

V edici korespondence má editor právo na výběr z interpretačních možností i metod, jež se mu nabízejí, zejména jestliže se rozhodne pro výběr z textů. Pokud však editor zvolí soubornou edici korespondence, měl by usilovat o hlubší modelaci sémiotického subjektu⁴⁰, o důkladnější literárněhistorické zkoumání. Josef Vojvodík tento ideální výsledek ediční práce, v níž se podařilo propojit dílčí přístupy do úhrnného celku, objevil u edice Březinovy korespondence: „Holmanovo souborné vydání, jeho uspořádání a koncepce, dovoluje sledovat Březinův vývoj, a především vývoj jeho esteticko-uměleckého myšlení, na – možno říci – synchronní i diachronní ose, v ‚kontinuitách‘, jako neustálý vývoj (zvýrazněno Vojvodíkem) a nikoli jako statickou aditivní montáž jednotlivých autonomních postojů, témat, aspektů, problémů (...).“ (Vojvodík 2004, s. 689)

Sémiotický subjekt je svorníkem, v němž bývá fundamentem „hlavní básníkovy dílo“, ale který zároveň dokáže usouvztažnit i další marginálnější texty v jeden celek díla. Jelikož je v nových aktech čtení neustále dynamizován, může se hierarchie jednotlivých žánrů u sémiotického subjektu v závislosti na diachronní ose výrazně proměňovat. Tak například u Otokara Březiny se korespondence stává ústředním žánrem v době, kdy přestal psát básně a posléze i eseje.

3.2. Problematika chronologického řazení dopisů

3.2.1. Analytická sonda: Zamyšlení nad chronologickým řazením některých dopisů ve vzájemné korespondenci Františka Halase a Jana Zahradníčka

Otázka chronologického řazení množiny rukopisných, dosud nezpracovaných dopisových pramenů souvisí s jejich ediční interpretací. Zmínili jsme již, že editor při ediční přípravě převádí rukopis z oblasti věcného artefaktu do roviny znakové. V tomto smyslu ediční práce náleží do oblasti interpretace; editorovo hledání „životního“ příběhu pak znamená zacelování mezer v bytostně fragmentární množině a utváření mezitextové kontinuity. Avšak hledání příběhu je již aktem abstrakce, který se nekryje s daností dochovaného textového pramene, z čehož vyplývá nebezpečí dezinterpretace. Je však třeba poznamenat, že zmí-

⁴⁰ Na tyto možnosti sémiotického subjektu pro zkoumání korespondence poukazuje Josef Vojvodík ve své reflexi edice Březinovy korespondence: Otokar Březina v zrcadle svých dopisů, *Česká literatura* 52, 2004, č. 5, s. 686–697.

nená ediční operace je nezbytná, protože utváří předpoklady pro čtenářskou orientaci a je takto součástí aktu sémiózy, v níž se rukopisný pramen proměňuje v literární znak.

Jelikož v některých případech není u dopisů dochována datace (eventuálně je nečitelná) a není možno ji určit absolutně, je v tomto případě hledání věrohodného relativně chronologického uspořádání dopisů na základě věcných a situačních souvislostí jedním ze základních požadavků ediční práce. Zmíněný problém se pokusíme osvětlit na vzájemné korespondenci Jana Zahradníčka a Františka Halase, kde nejprve rozvrhneme etapy vývoje přátelského vztahu a na jejich základě se rozhodneme pro chronologické umístění jednoho Halasova nedatovaného dopisu, které se tak bude lišit od relativního datování, provedeného editory Janem Wiendlem a Janem Komárkem. (Wiendl – Komárek, 2003)

Četnost Halasova a Zahradníčkovy korespondence z prvního období (1930–1935) dokládá, jak intenzivní byl počátek přátelství. Zahradníček se zpočátku přimyká ke staršímu a zkušenějšímu Halasovi, tehdy již respektovanému básníkovi, a Halas mu toto přátelství bohatě oplácí. Rozvoj Zahradníčkovy osobnosti, pozorovatelný v poezii, se postupně promítá i do jeho dopisů a spolu s vývojem k sebejistotě tvůrce (od sbírky *Pokušení smrti* ke sbírce *Jeřáby*) roste u Jana Zahradníčka i víra ve schopnost askeze a v přetváření své osobnosti skrze akt Boží milosti. Halas pozorně sleduje úsilí svého přítele, avšak jeho zkušenost je odlišného charakteru. Ze zklamání, že v atmosféře třicátých let není možno uskutečnit revoltu, se zrodil prožitek nevíry, který byl v různých obměnách vyjádřen ve sbírkách *Toář* a *Dokořán*. Postupná proměna tvůrčích hodnot i poetiky u obou básníků se promítla i do proměny jejich životního postoje, vidění světa, což pravděpodobně vedlo k ustávání korespondence. V tomto ohledu dopisy poskytují cenné (byť nepřímé) svědectví: v druhém období od roku 1936 do roku 1939 se Halas a Zahradníček téměř nesetkávají, své přátelství nejspíše udržují na formální úrovni, píší si různé pozdravy, blahopřání, případně žádosti o příspěvek do časopisů. Jan Zahradníček v dopise z roku 1937 konstatuje, že se jejich tvůrčí cesty vzdálily: „A co pořád děláš? Nedá se už asi změnit fakt, že jsme se způsobem života a ostatním tak vzdálili. Nezbylo jinak než se dát cestou, která se mi ukázala jako pro mne jediné možná (...).“ (Wiendl – Komárek, s. 59) Příčiny vzájemné distance lze hledat v rozdílných životních postojích, ať už se to týkalo Španělska roku 1936 nebo časopisu *Obnova* po mnichovské krizi, do něhož Zahradníček v té době přispíval.

Neznáme motivy, které vedly v prvních okupačních letech k novému sblížení obou básníků, je však patrné, že od roku 1940 se korespondence vrací do své původní intenzity. Toto třetí období má charakter „rodinných“ dopisů, v nichž se shledáváme s každodenním životem obou přátel a jejich blízkých i s vnitřním rozpoložením, formovaným okupační

atmosférou. Po květnu 1945 však četnost dopisů znovu pozvolna ustává, část z nich se naneštěstí nedochovala. I přes svou fragmentálnost podává korespondence tohoto období důležité svědectví o Halasově krizi, jež byla vyvolána dramatickým vývojem poválečného Československa. Zvláště závažný je z tohoto hlediska Zahradníčkův dopis z podzimu 1948, který ukazuje, že přes odpor vůči komunistické politice po únoru 1948 se Halas veřejně nepostavil proti likvidaci demokracie, neboť na to už neměl dostatek sil.

Z výše uvedeného hlediska nesouhlasím s editorským chronologickým rozčleněním zveřejněné vzájemné korespondence obou básníků, které je nastíněno v ediční zprávě. (Wiendl – Komárek, s. 123–126) V této zprávě především není uvedeno, z jakého důvodu rozhraničují editoři první (1930–1933) a druhé období (1934–1938) rokem 1934, ani není argumentačně podepřeno tvrzení, že toto druhé období „provází na stránkách korespondence (...) přívětivá atmosféra“. Vzhledem k četnosti korespondence válečných let se mi rovněž jeví jako nesprávné tvrzení, že počet dopisů v té době „řídne“.

V závislosti na vágní interpretaci etap ve vývoji přátelství Františka Halase a Jana Zahradníčka se ukazuje jako problém rovněž adekvátní zařazení dopisů s nejistou datací. Zde vydavatel stojí před otázkou, zda zdůrazňovat kontinuitu v korespondenci, anebo na ni rezignovat, pokud datace dopisu nemůže být jednoznačně určena. Lze myslím úspěšně polemizovat se začleněním jednoho Halasova dopisu, který je v této edici datován do podzimu 1948, avšak v jiné edici, v *Dopisech* Františka Halase (Halas – Kundera 2001), je zařazen do roku 1946. Podle názoru editorů Jana Wiendla a Jana Komárka má být Halasův dopis⁴¹ smířlivou reakcí na Zahradníčkův rozhořčený (a jím datovaný) dopis z 10. listopadu 1948, v němž vyčítá svému básnickému příteli obojakost v chování: na jedné straně se před svými blízkými vyjadřuje s nedůvěrou k nově nastalé politické situaci, v níž moc převzali komunisté a ihned začali uplatňovat stalinistický model represí vůči obhájčům demokracie, na straně druhé otiskl publicistický článek oslavující V. I. Lenina. To ukazuje, jak Halas nebyl schopen se vnitřně vyrovnat s nově nastalou situací. Halasova údajná odpověď neposkytuje nejmenší vysvětlení rozporů, na něž jeho přítel poukazuje. Pokud by vskutku náležela do podzimu 1948, byla by psychologicky zcela nevěrohodná. Spíše se zdá, že v tomto dopise Halas reaguje na (nejspíš ústní) výtku přítele, že poté, co se po roce 1945 angažoval v politických funkcích (sekční šéf odboru

41 „Není dálky, to se jenom zdá! Já si věru nejsem vědom ničeho, co by mi bylo k ostudě atd. To jen nějaké vnější hnidaření míchá barvy. Těžko o tom psát, ale já věřím, že se někdy najde chvilka, která bude jako ty dávné. Mám radost, že jsi mi knížku poslal.“ Halas, František – Zahradníček, Jan: *Není dálky... (Vzájemná korespondence Františka Halase a Jana Zahradníčka z let 1930–1949)*. Edice Scholares, svazek 1, Paseka, Praha–Litomyšl 2003 (editoři: Jan Wiendl a Jan Komárek), s. 99

ministerstva informací, předseda Syndikátu spisovatelů, poslanec Prozatímního národního shromáždění aj.), se svým starým přátelům vzdaluje.⁴² Dopis proto podle našeho soudu náleží do období 1946–1947 a se vši pravděpodobností nebyl napsán po únoru 1948.

3.3. Styl a osobnost v korespondenci

Individuální styl poukazující k sémiotickému subjektu umožňuje komparaci jednotlivých textů v literárním díle, a to včetně korespondence. Ediční práce proto předpokládá respektování a důkladné poznání autorského epistolárního stylu. Analýza autorského stylu vyděluje dopis z celkové množiny textů, určuje jeho jedinečnost, neopakovatelnost vůči jiným textům. Naproti tomu pokud dopis analyzujeme z hlediska kulturních, obecně antropologických a historických souvislostí, zrovnoprávnujeme dopis s množinou jiných pramenů a odmýšlíme si jeho „literární“ a stylové kvality; při pravopisné úpravě potom postupujeme podle běžných pravidel.⁴³

Pokud se rozhodneme pro „literární“ aspekt, je úkolem editora uchovat při pravopisných úpravách individuální zvláštnosti jazyka (včetně lexikální, morfologické i fonetické vrstvy) a neopravovat odchylky od spisovné normy češtiny, ale ani odchylky od užitých dialektů. Do jaké míry může tedy editor zasahovat v oblasti pravopisu, zvláště pokud má osobní korespondence svá specifika oproti jiným literárním textům?

Naznačili jsme, že v korespondenci se zprostředkovatelská pozice editora promítá do postoje literárnost/dokumentárnost. Tato dichotomie však zároveň určuje míru, s níž se editor rozhoduje ctít individuálnost autorského stylu na úkor normalizovaných pravidel transkripčních úprav pro literární dílo, jež jsou uvedena v knize *Editor a text*. Obecně platí, že v edici korespondence editor provádí méně transkripčních a normalizačních zásahů než při tvorbě kanonického textu.⁴⁴ Ostatně otázku

42 Obdobně na Halasovo působení ve veřejných funkcích po roce 1945 vzpomíná Zdeněk Kalista ve své vzpomínkové knize *Tváře ve stínu. Růže*, České Budějovice 1969, s. 275–293

43 Viz příručku *Editor a text*, Praha–Litomyšl 2006 (2. vyd.)

44 Srovnej míru úprav „slovenštiny“ Boženy Němcové (v korespondenci publikované v rámci *Spisů*) s novou edicí čtyřsvazkové korespondence připravenou autorským kolektivem Jaroslavy Janáčkové: Němcová, Božena: *Listy I – IV*. In: *Spisy Boženy Němcové*, sv. 12, 13, 14, 15. Československý spisovatel, SNKLHU, Praha 1951, 1952, 1960, 1961. Janáčková, Jaroslava a kol.: *Božena Němcová: Korespondence I – IV*. NLN, Praha 2003, 2004, 2006, 2007. Srovnej též s názorem recenzentek Lenky Kusákové a Věry Brožové, který zveřejnily v článku „Korespondence jako historický pramen a umělecký text“ (*Česká literatura* 53, 2005, č. 4, s. 574 – 581). Lingvista Robert Adam, který navrhl jazykovou úpravu textu, se opřel o „pojetí dopisu jako útvaru na pomezí psaného a mluveného projevu, jak je prezentuje soudobá teorie komunikace, rozhodl se přísně šetřit všechny jazykové zvláštnosti pisatelů, a to důsledněji, nežli tomu bylo u předchozích kritických vydání korespondence B. Němcové (více jsou respektovány například nářeční a hovorové prvky spisovatelčina jazyka: depalatalizace po retních, realizace spisovného jazyka pisatelů je konfrontována s dobovými mluvniciemi V. Hanky, M. Hattaly a J. S. Tomička). Ojedinelé úpravy textu editor řeší formou hranatých závorek, aby zůstala zřejmá původní podoba textu.“ (s. 578–579).

míry zasahování do individuálního autorského stylu, který s problémem transkripce úzce souvisí, si položily a podle mého soudu adekvátně zodpověděly Alena Macurová a Jaroslava Janáčková ve studii o funkčním využití slovenštiny v korespondenci Boženy Němcové *Slovenština v dopisech* (Janáčková a kol. 2001, s. 105–117): „Na pozadí soudů o slovenštině B. Němcové v krásné próze se pak nabízí otázka, do jaké míry je, resp. může být slovenština v korespondenci od slovenštiny autorčiných jiných – uměleckých – žánrů odlišná. Není podle našeho názoru podstatné, že neumíme rozhodnout, zda jde o ‚opravdovou‘ slovenštinu (jaká slovenština byla ostatně v té době ‚pravá‘?), nebo zda jde jen o její ‚echa‘, totiž o autorskou představu onoho ‚jiného‘, a o akcentování ‚jinosti‘ prostřednictvím stylizace.“ (Janáčková a kol. 2001, s. 114) Pokud argumentaci obou badatelek posuneme o trochu dále, znamená to, že editor by měl respektovat zvláštnosti užití dialektismů, sociolektů, byť neodpovídají uzuálním pravidlům, eventuálně třeba dialekt i „zkreslují“. Editor může jazykovou situaci popsat, ale nepřevádět do tzv. „pravé podoby“. Opravujeme jen takové jevy, které by byly na úkor srozumitelnosti.

Pravidlo větší citlivosti vůči rukopisu korespondence než při tvorbě kanonického vydání běžného literárního díla je podmíněno:

- a) specifiky samotného korespondenčního žánru, který se pohybuje na rozhraní mluvnosti/psanosti, soukromého/veřejného projevu atd.;
- b) specifiky jedinečného epistolárního autorského stylu.

Kontinuální přechody v teritoriální a sociální stratifikaci češtiny jsou v korespondenčním stylu běžně přítomny, kdežto ve „standardním“ literárním díle jsou hranice mezi stylovým rozvrstvením mnohem více hierarchizovány, funkčně determinovány, více se prosazuje diskretnost, a tedy též ostrost v přechodu. I při stírání striktně vymezených hranic mezi promluvovým pásmem vyprávěče a promluvovým pásmem postav v moderní próze 20. století je obecně kladen větší důraz na dodržování funkčnosti, na systémové užití příslušných jazykových prostředků, naproti tomu korespondence naopak prvky mísí do heterogenní směsi. Proto je třeba, aby editor pečlivě zvažoval každý ediční zásah do autorského stylu.

Uvedme alespoň namátkou některé příklady „opatrných“ úprav. V korespondenci Jakuba Demla, vydané ve svazku *Píšu to při světle nočním* (Nekula – Olič 1998), se editoři rozhodli provést úpravy v oblasti interpunkce. Interpunkci zejména doplňovali, a to u vsuvek, přístavků, vytčených členů, vložených vedlejších vět atd. Naopak ji téměř nevy-pouštěli, i když byla umístěna nepatřičně, neboť představuje specifický indikátor Demlova rytmizovaného členění a jeho volně plynoucího toku řeči. S vloženou interpunkcí lze souhlasit, neboť při syntaktickém čle-

nění výpovědi, které respektuje větnou hierarchii, se na uvedených místech (polovětná vazba, přístavek aj.) realizují tzv. terminální předěly, jež můžeme považovat za obligatorní.

V korespondenci Josefa Floriana se běžně vyskytují slova, která byla již v jeho době považována za archaismy a knižní výrazy nebo která indikovala roztroušené užití středomoravského dialektu.⁴⁵ Zatímco psaní mnohých cizích či přejatých slov lze sjednotit podle současné pravopisné normy (jelikož zde Florian respektoval pravopis prvorepublikový⁴⁶), výrazy jako „čtl“ /četl/, „od jednoho stola“, „na tom překlade“ ponecháváme jako typické moravismy.

Ve vzájemné korespondenci Jana Zahradníčka a Františka Halase (Wiendl – Komárek 2003) pokládáme za podnětné editorské vystižení Halasova „telegrafického stylu“, jehož součástí je častý výskyt specifických zkratek. Jestliže v jiné edici Halasových *Dopisů* (Halas – Kundera 2001) byly zkratky zcela nahrazeny plnými formami, zde byly zachovány a rozeepsány pouze v závorkách.⁴⁷

3.4. Proč má smysl respektovat modelového autora?

Jedním z problémů, který se může při ediční přípravě textu objevit, je nutnost respektovat kulturní souvztažnosti a sémiotický (implicitní) autorský subjekt. Nerespektování této metodologické premisy má za následek deformaci edičního přístupu a neadekvátnost edičního řešení.

3.4.1. Analytická sonda: hypertrofizace psychofyzického autora

Ukázku hypertrofizace psychofyzického autora představuje edice korespondence Bohuslava Reynka *Dnes jen o té prašivíně*.⁴⁸ Jelikož se jedná o závažný metodologický problém, budeme se mu věnovat hlouběji. Charakter Reynkových dopisů Tereze Sumové (dochovaly se pouze básníkovy dopisy) napovídá, že nejdůležitější v korespondenci

45 V korespondenci Josefa Floriana se opíráme o fondy, jež jsou uloženy v LA PNP, a o diplomovou bakalářskou práci Veroniky Jurčkové „Vzájemná korespondence Jana Čepa a Josefa Floriana“.

46 Máme na mysli slova jako autorisace, stylisace, prósa, metafyzické aj.

47 Srovnej s ediční úpravou Halasova dopisu v edici „Není dálky...“ Tamtéž, s. 14: „Milý H. To je všechno samozřejmé. Napiš, kdy přijedeš! Horší bude, na čem spát? Ale snad se to dá nějak spravit. Budu jistě v N.[árodním] K.[avárně] čekat, až napišeš! Přijed' brzo! Ukruťně mě ztrhal A.[rme] N.[ovák] v L.[idových] N.[ovinách], ale to je jako metál. Četls, co psal G.[ötz] o tobě [v] N.[árodním] Osvob.[ození]? (...)“

48 Reynek, Bohuslav: *Dnes jen o té prašivíně*. Edice Scholares, svazek 6, Paseka, Praha - Litomyšl 2005 (editoři Aleš Palán a Martin Bedřich). Podnětnou recenzi na uvedenou publikaci napsala Jitka Bednářová: Ediční potěšení i zklamání, *Souvislosti* 16, 2005, č. 4, s. 258 – 263. Některé její názory přejímáme, ale podtrhujeme, že metodologický přístup Bednářové a nás se odlišuje. V knize Josef Florian a jeho francouzští autoři (CDK, Brno 2006) Bednářová několikrát zdůrazňuje distanci od strukturalistického přístupu a příklon k francouzské esejistické škole. Také

byla nezáměrná deskripce rodinného prostředí, přátel a známých, jež vytváří pozoruhodnou korelaci ke grafikám a mnohým básnickým textům. Jitka Bednářová v recenzi podotýká: „Za hlavní protagonisty dopisů jsou povýšeny kaktusy a květiny (...) a pak samozřejmě kočky domácí (...). Zatímco ve své poezii a grafice Reynek zaostřuje na konkrétní předměty tak detailní pozornost, že je promítá až do symbolické perspektivy, v dopisech dýchají skutečným životem.“ (Bednářová 2005, s. 259)

Stanovisko recenzentky Jitky Bednářové nabízí takový způsob čtení těchto listů, že meditace přítomná v Reynkově díle vrstá i do jeho každodenního života. Bylo by jistě možné i odlišné kritické zhodnocení dopisů, například jako dokumentu osvětlujícího každodenního lidí na periferii, žijících ve stínu a pod repressí totalitního režimu. Bohužel editoři Aleš Palán a Martin Bedřich se nedrží ani jedné možné polohy editorské práce a Jitka Bednářová přesvědčivě dokazuje, že naddimenzované komentáře a vysvětlivky a zejména jejich charakter nejen narušují akt čtení (to by ani tak neškodilo v případě pojetí dopisu jako historického dokumentu), ale zejména odvádějí pozornost k psychofyzickému autorovi a jeho rodinným záležitostem. Vysvětlivky se evidentně snaží prostřednictvím vzpomínek nejbližších rodinných členů a přátel (Jiřího a Daniela Reynkových, Terezy Sumové) v maximální míře zaplnit mezery v kontinuitě každodenního. Avšak uplatněna do důsledků, rekonstrukce privátního prostoru by znamenala zahlcení původních listů poznámkami, jako se do určité míry stalo, a nivelizaci funkce, kterou měly plnit.⁴⁹ Znamená to rekonstrukci mikrosvěta Bohuslava Reynka, jeho blízkých, Terezy Sumové a jejího manžela atd. Jinak řečeno, problémem není ani akcentování rodinných záležitostí v poznámkách, vždyť samotné dopisy jsou na této věci založeny. Filtrem, jenž měl podle našeho soudu prosít původní každodenní, se měly stát evidentní poukazy k Reynkovu dílu, které mohly naznačit blízké i odlišné uchopení věcí v životě/ umění. Absence filtru má za následek, že poznámkový aparát získal charakter glos, někdy pádných, někdy marginálních, někdy zcela nepatřičných.

problém edičního řešení zveřejněných Reynkových dopisů Bednářová vidí v nedostatku taktu (s. 263): „Jedním z úkolů editora je posouzení, které výroky zpovídaných osobností zazněly neformálně, jako důvěrné sdělení dokreslující situaci, a které naopak mluví k tématu knihy. Obsáhlé citace o aranžovaném seznámení manželů Sumových (...) či ozřejmování osobních problémů Annick Auzimour považují za nedostatek taktu a šetrnosti vůči žijícím a známým lidem (...).“ Na rozdíl od Jitky Bednářové se domníváme, že problém neleží ani tak v míře vniknutí do soukromí protagonistů, jako spíše v nerespektování odlišnosti psychofyzického a modelového autora. Model ediční práce je v této edici prostě nastaven tak, aby podchytil v maximální možné míře každodenní život Reynkovy rodiny. Z našeho pohledu nás privátní záležitosti Bohuslava Reynka začínají zajímat až tehdy, kdy ediční interpretace prokáže jejich evidentní spojitost s dílem.

49 „Skutečnost, že poznámky komentují sebemenší životní okolnosti a rozbíhají se do drobností a titěrností, které čtenář z dopisů implicitně chápe anebo je často ani znát nepotřebuje: s literaturou nesouvisejí a je otázka, nakolik jsou významné pro pochopení básnickova života.“ (Bednářová 2005, s. 260)

Námi prosazované stanovisko má však ještě metodologickou dohru. Ve velice zajímavé a podnětné knize o korespondenci Boženy Němcové, kterou zpracoval kolektiv autorů (Janáčková a kol. 2001), se Jaroslava Janáčková pokouší oslabit strukturalistickou pozici „autorského subjektu“ ve prospěch psychofyzického autora a obhajuje genetickou metodu, jež je s empirickým autorem kauzálně spjata: „Felix Vodička nezahrnoval do výkladu díla B. Němcové její dopisy, dokonce i v monografické kapitole o autorce v *Dějínách české literatury II* je pominul. Později se k nim začal vykladačsky obracet, ale inspirující vykročení už nestačil proměnit v analytický průzkum. Mělo to své hlubší příčiny metodologické. Je známo, že některé antipozitivistické a postpozitivistické metodologie v literární vědě stavěly autora jako psychofyzickou osobu mimo svůj zájem, a na to nemohl nedoplatit dopis, svázaný nekonečně intimněji s jedinečností svého pisatele a jeho reálného světa než beletristický výtvar určený od původu komunikací nadosobní.“ (Janáčková a kol. 2001, s. 21–22) Český strukturalismus s důrazem na subjekt díla jistě vytváří situaci, kdy pojímá dopis jako text rovnocenný jiným textům primárně „literárním“. Typickou ukázkou tohoto postupu je článek Romana Jakobsona *Co je poezie?*. Avšak vyjmutí psychofyzického autora ze zorného pole zkoumání představuje důležitý metodologický předpoklad, který souvisí nejen se strukturalistickou metodologií, ale také s pojetím osobní korespondence jako psaného komunikaátu, který se aktem zveřejnění dostává do zcela odlišné komunikační situace, než se původně nacházel (viz kapitola věnovaná sekundárním modelujícím systémům). Na praktické aplikaci principu psychofyzického autora v ediční přípravě textu jsme odhalili, že porušení metodologické čistoty se badateli vždy vymstí. Pokud existuje bezprostřední indexální vazba mezi dopisem a jeho pisatelem a uznáme ji za dostatečně zajímavou pro osvětlení autorské osobnosti, v ediční přípravě převádíme tento fakt z empirické roviny do roviny znaku. Naproti tomu v čtenářské pozici „třetího“ nezúčastněného vnímatele máme po ruce text, v němž je hmatatelný autor nedostupný.⁵⁰

50 Přes všechna volání po empirickém autorovi, které se někdy objevují u literárních historiků či badatelů, nám tito interpreti nikdy neposkytnou metodické pokyny, jak k němu dospět. Například Jiří Pelán v zajímavé studii reflektující vzájemnou korespondenci Františka Hrubína a Václava Černého „Prátelské listy z nepřátelské doby“ (*Reverover revue*, květen 2005, č. 59, s. 246–252) píše: „Strukturalismus nás sice přesvědčoval, že živoucí spisovatel je pro pochopení díla nedůležitý a že autor je ideou, již lze z díla extrapolovat. Jako každá nesporná pravda je i tato paušální tvrzení, které neobstojí v interpretační praxi.“ (s. 246) Odmysleme určitou schematizaci a zjednodušení problematiky, neboť formulace byla vytvořena s úmyslem provokovat (strukturalismus přece neusiluje vypreparovat z díla autora – umrlce) a pokusme se zjistit, zda se Jiří Pelán ve svém rozboru k „živoucím“ empirickým subjektům aspoň přiblížil. Zjistíme, že při svých zkoumáních vždy vychází jen z textových faktů, které spojuje s básnickým dílem Františka Hrubína a kritickým dílem Václava Černého a že zasazuje tyto vazby do dobového kontextu; tedy činí to, co je odedávna vlastní strukturalistickému přístupu (maximálně můžeme pozorovat větší míru psychologizace).

4. EDIČNÍ MATRICE KOMPOZIČNÍCH POSTUPŮ

		literárnost	dokument	spisy
kompozice	chronologická	+ + (1)	+ (2)	+ (3)
kompozice	tematická	- (4)	+ + (5)	- (6)
kompozice	abecední	- (7)	0 (8)	+ + (9)
komunikanti - pisatel	jednostranná kosp. - podavatel	+ + (10)	+ (11)	- (12)
komunikanti - pisatel	vzájemná korespondence	+ (13)	+ + (14)	- (15)
komunikanti - pisatel	vícestranná korespondence několik adres.	- (+) (16)	+ + (17)	+ (18)
komunikanti - adresát	vícestranná	- (19)	+ (20)	- (21)

Komentář:

Kategorie literárnost/dokument/spisy jsme zvolili podle hlavního kritéria, jež určuje metodiku edičního přístupu. Kompoziční uspořádání korespondence jsme indukovali z nasbíraného materiálu a našli jsme tři kategorie: chronologické/tematické/abecední (uspořádání). Z matrice je na první pohled patrné, že určující kategorie literárnost/dokument/spisy předjímají vhodný ediční postup: chronologická kompozice nejvíce ladí s „literárností“, neboť podepírá čtení „listů“ jako „příběhu“, přičemž pro vyzdvižení autorského epistolárního stylu se nejvíce hodí edice jednostranná, tj. pouze listů pisatele. Chronologická kompozice je však použitelná i v obou dalších kategoriích (dokument, spisy). Kompozice tematická naopak odpovídá obsahovému hledisku, jímž je kulturní či literárněhistorické téma zkoumání, a proto bývá používána při edici korespondence jako dokumentu, pokud se editor nerozhodne pro chronologickou posloupnost. Kompozice abecední je čistě konvenčním, nemotivovaným formálním postupem, a proto bývá používána u edic korespondence v rámci spisů.

Kategorie spisů je specifickou množinou, v níž často editor uplatňuje „náhodné“ hledisko řazení dopisů podle abecedy, aby se mohl distancovat od „motivovaných“ přístupů chronologického a tematického uspořádání. Abecední posloupnost v konvolutu korespondence na jedné

straně atomizuje dopisové jednotky do izolovaných, navzájem mezi sebou nesouvisejících textů, na straně druhé umožňuje rychlou orientaci při vyhledávání pramene. Jestliže se editor v rámci rozvržení sebrané korespondence rozhodne pro chronologické uspořádání, vtiskuje konvolutu rastr biografického čtení.

Jako další kategorii, jež určuje uspořádání korespondence v edici, jsme indukovali hledisko komunikační. Komunikace se vždy účastní dva komunikanti – podavatel a příjemce. Zcela výjimečně se můžeme setkat s korespondencí, v níž je zvoleno hledisko uspořádání podle tzv. korespondence přijaté. Uplatňuje se tehdy, když má editor zájem o uchování celistvého archivního fondu spisovatele, aby ukázal, s jak širokou množinou adresátů si autor psal. Zároveň má takto koncipovaná edice smysl ve chvíli, kdy je v rámci díla publikována odeslaná korespondence autora: edice přijaté korespondence pak vytváří k odeslané protipól.

Naproti tomu běžně se pracuje s pozicí odesílatele. Jednostranná korespondence nejvíce podtrhuje svébytný epistolární styl pisatele, kdežto u vzájemné korespondence lze „literárnost“ zachovat v případech, že se dopisování účastní výrazné kulturní, zejména literární osobnosti. Edice vzájemné korespondence se často používá při edici dopisů jako pramene. Vícestranná korespondence z pozice odesílatele podle našeho soudu odporuje konceptu literárnosti, pokud tedy chceme uchopit korpus odeslaných dopisů jako celek (o specifickém postavení edičního přístupu u korespondence Boženy Němcové a Otokara Březiny viz dále). Je třeba mít na vědomí, že v korespondenci se ve větší či menší míře uplatňuje perspektivní centrum adresáta, které tříští perspektivní pozici pisatele, takže stylizace dopisů se proměňuje v závislosti na tom, komu je dopis právě psán. Heterogenita je u korpusu vícestranné korespondence velmi výrazná. Ediční příprava pak může podepřít:

- a) literární,
- b) biografický,
- c) literárně-historický

aspekt prostřednictvím metody uspořádání.

Zdůrazněme, že vydání jednostranné či oboustranné korespondence implikuje chronologické uspořádání, kdežto u vícestranné korespondence lze uplatnit jak chronologické, tak abecední uspořádání.

Poznámky:

- (1) Literárnost – chronologická kompozice. Příklady:
 - a) Jiří Orten: *Hořký kruh*. Znaky: V textové části jsou vynechány dopisy Věry Fingerové, aby netříštily autorský epistolární styl. Vysvětlivky jsou umístěny až za vlastní textový korespondenční soubor.⁵¹
 - b) Vzájemná korespondence Jana Čepa a Jana Zahradníčka. Esej Jana Zámečnicka poukazuje na to, že ani vzájemnou korespondenci dvou významných spisovatelů nemusíme používat jen jako pramen.
- (2) Dokument – chronologická kompozice. Příklady: *Vzájemná korespondence Františka Hrubína a Václava Černého*. Znaky: rozsáhlý poznámkový aparát se nachází hned za dopisovými jednotkami. Jeho součástí jsou edice dalších dopisů, které si psali František Hrubín a Václav Černý se svými přáteli. Úpravy jsou normalizovány podle příručky *Editor a text*.
- (3) Chronologická kompozice v rámci spisů je použita například u *Dopisů* Františka Halase. Viz bod 18. Poznámkový aparát je umístěn za textovou částí.
- (4) Tematická kompozice je u literárního aspektu neuplatnitelná, neboť při tomto uspořádání upřednostňujeme obsahový princip na úkor tvárných a stylových prvků.
- (5) Tematickou kompozici někdy aplikujeme v pramenné edici. Příkladem mohou být sborníky z Literárního archivu Památníku národního písemnictví, v nichž se mnohdy uplatňuje chronologie, ale literárněhistorický cíl edice je určen tématem.
- (6) Tematická kompozice je v rámci spisů neuplatnitelná, neboť neumožňuje rychlou orientaci v korpusu.
- (7) Abecední uspořádání (vždy předpokládá více adresátů) je formální, a proto rozbíjí korpus do jednotlivých textů; nabízí možnost rychle vyhledat konkrétní dopisovou jednotku, ale s literárním hlediskem je nespojitelné.
- (8) –

51 Jiné příklady: korespondence Jiřího Karáska ze Lvovic *Upřímné pozdravy z kraje květů a zapadlých snů*. Bohuslav Reynek: *Dnes jen o té prašivíně* (aspoň ve čtení Jitky Bednářové, neboť editoři bohužel „literární“ pozici kontaminovali psychofyzickým subjektem).

- (9) Abecední uspořádání korespondence je čistě konvenčním hlediskem. Proto se nejvíce používá v rámci sebraných spisů. V sebrané korespondenci Františka Langer a Karla Čapka umístili editoři poznámkový aparát až za textovou část.
- (10) Jednostranná korespondence (tj. psaná jednomu adresátovi) může velmi výrazně podepřít autorský epistolární styl. Typickou ukázkou představuje korespondence Jiřího Karáska ze Lvovic nebo Jiřího Ortena Věře Fingerové. V obou případech je poznámkový aparát umístěn až za textovou částí.
- (11) Edici jednostranné korespondence pramenného charakteru nalézáme u dopisů Jana Čepa Paulu Claudelovi (editor Jan Zatloukal).
- (12) -
- (13) Vzájemná korespondence významných spisovatelů může naplnit „literární“ očekávání. Tento typ zastupují dopisy Jana Čepa a Jana Zahradníčka.
- (14) Vzájemná korespondence spisovatelů je pro literární historii vždy velmi zajímavá. Literárněhistorická edice využívá daný způsob uspořádání nejčastěji. Můžeme uvést dost příkladů: vzájemná korespondence Jana Čepa a F. X. Šaldy, Františka Hrubína a Václava Černého, Bedřicha Fučíka a Jana Zahradníčka, Jana Skácela a Jiřího Frieda aj.
- (15) -
- (16) O přechylování edice vícestranné korespondence k literárnímu aspektu viz bod 17.
- (17) U vícestranné korespondence orientované na pisatele se setkáváme se dvěma typy:
- a) v textové části edice jsou otištěny pouze listy odesílatele (Holmanova edice Březinovy korespondence I, II);
 - b) v textové části jsou otištěny nejen listy pisatele, ale také adresátů, pokud se dochovaly (edice korespondence Boženy Němcové I-IV).
- Ad a) Holmanova edice Březinových dopisů je připravena velice důkladně a kombinuje hned několik postupů. Uspořádání korespondence je totiž chronologické, každý dopis je opatřen dvěma čísly, uvedenými vždy před jménem adresáta a graficky oddělenými závorkami. Tato dvě čísla znamenají jednak průběžné číslování všech dopisů obou svazků, jednak počet dopisů v tom kterém roce. Číslo v závorce za

příjmením znamená počet dopisů danému adresátu. Vlevo u Březinova dopisu je uveden pramen a informace o charakteru dopisu, o knižním nebo jiném vydání a také popis rukopisů (včetně různých specifik fyzického stavu, rozměru, poškození atd.). U každého prvního dopisu novému adresátovi bývá v tomto sloupci zařazen ve zvláštním odstavci adresátův medailon. Za vlastním textem každého listu jsou petitem vytištěny poznámky, které často obsahují odpovědi adresátů. Dopisy v poznámkách jsou přetištěny buď celé, nebo v úryvcích, anebo jsou shrnuty v regestech. Editorova snaha o materiálovou úplnost přitom vede až k jakémusi přechodu od edice korespondence psané Březinou k edici korespondence psané i přijaté.

- Ad b) Korespondence Boženy Němcové (ed. Jaroslava Janáčková a kol.) je připravena podobně důkladně (a rovněž zde nacházíme listy odeslané i přijaté). Hlavní rozdíl spočívá ve vyzdvižení samotných dopisů Boženy Němcové, které spolu s dopisy adresátů utvářejí textovou část, kdežto formální popis korespondence, poznámkový aparát a důkladný komentář jsou umístěny až za textovou částí. Obě edice se tedy snaží respektovat „literárnost“ dopisů; zatímco Holmanův přístup směřuje k literárněhistorickému aspektu, kolektiv Jaroslavy Janáčkové usiluje o větší respektování estetické hodnoty dopisů.
- (18) Vícestranná korespondence, v níž jsou pisatelovy listy adresované různým adresátům, je standardním případem edic u sebraných spisů. Při uspořádání adresátů bývá upřednostňováno formální (tj. abecední) hledisko: viz korespondenci Františka Langera či Karla Čapka. Někdy je zvoleno uspořádání chronologické (viz *Dopisy* Františka Halase), které poukazuje na možnost paralelního čtení dopisů k tzv. životopisnému pásmu nebo k biografii.
- (19) -
- (20) Korespondence vícestranná (přijatá) uchovává pohromadě archivní fond spisovatele. S tímto typem edice jsem se setkal zatím jen jednou, a to u Čapkovy přijaté korespondence, jež doplňuje projekt otištěných dopisů v rámci Čapkových spisů. Jiný způsob, jak alespoň částečně vyřešit publikaci přijatých dopisů, nacházíme v edicích korespondence Boženy Němcové a Otokara Březiny. (viz bod 17).
- (21) -

Prameny z LA PNP

Fond Jana Čepa:

Josef Florian Janu Čepovi. 26 dopisů z let 1926–1936, 6 dopisnic z let 1926–1931, 1 novoročenka z r 1931. Č. inv. 28–60, č. přír. 147/97.

Fond Jakuba Demla:

Jan Čep Jakubu Demlovi. Č. přír. 51/62.

Z významných edic korespondence

Edice Scholares

Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949–1958. Edice Scholares, svazek 3, Paseka, Praha–Litomyšl 2004 (editoři: Martin Brát a Adam Gebert)

Upřímné pozdravy z kraje květů a zapadlých snů. Jiří Karásek ze Lvovic. Dopisy adresované Marii Kalašové z let 1903–1907. Edice Scholares, svazek 15, Pistorius & Olšanská/Paseka, Příbram/Praha–Litomyšl 2007 (editor: Karel Kolařík)

Halas, František – Zahradníček, Jan: *Není dálky...* (Vzájemná korespondence Františka Halase a Jana Zahradníčka z let 1930–1949). Edice Scholares, svazek 1, Paseka, Praha–Litomyšl 2003 (editoři: Jan Wiendl a Jan Komárek)

Reynek, Bohuslav: *Dnes jen o té prašivíně.* Edice Scholares, svazek 6, Paseka, Praha–Litomyšl 2005 (editoři Aleš Palán a Martin Bedřich)

Bouřky. Příběh Karoliny Světlé a Jana Nerudy. Edice Scholares, svazek 13, Nakladatelství Pistorius & Olšanská/Paseka, Příbram/Praha–Litomyšl 2007 (editoři: Stanislav Wimmer, Ilona Anna Fuchsová, Helena Petáková, Renata Votrubová. Doslov Dagmar Mocná)

Zásadní edice literární korespondence zejména let devadesátých

Binar, Vladimír –Jonáková, Anna (ed.): Vzájemná korespondence Bedřicha Fučíka a Jana Zahradníčka z let 1929–1960. In: *Narození na přelomu století...* K stému výročí narození Bedřicha Fučíka, Zdeňka Kalisty, Josefa Knapa, Vítězslava Nezvala, Jaroslava Seiferta, Karla Teiga, Jiřího Weila, Jiřího Wolkra aj. Literární archiv, sborník č. 32–33, Památník národního písemnictví, Praha 2000–2001, s. 299–372

Dandová, Marta – Chlívková, Milada – Nováková, Zdeňka (ed.): *František Langer. Korespondence I.* Akropolis, Praha 2006

- Dandová, Marta – Chlíbařová, Milada – Nováková, Zdeňka (ed.): *František Langer. Korespondence II. Divadelní ústav*, Praha 2006
- Dandová, Marta – Pohorský, Miloš (ed.): *Karel Čapek: Korespondence I. Český spisovatel*, Praha 1993
- Dandová, Marta – Hlavsa, Oldřich/Pohorský, Miloš (ed.): *Karel Čapek: Korespondence II. Český spisovatel*, Praha 1993
- Dandová, Marta – Chlíbařová, Milada (ed.): *Karel Čapek: Přijatá korespondence. NLN*, Praha 2000
- Dörflová, Yvetta (ed.): A nos amours! Dopisy Hraběte Václava Roberta Kounice Zdence Havlíčkové I. (edice korespondence). In: *Spisovatelé, společnost a noviny v proměnách doby*. K 150. výročí úmrtí Karla Havlíčka. Literární archiv, sborník č. 38, Památník národního písemnictví, Praha 2006, s. 305–381
- Dörflová, Yvetta (ed.): Korespondence Marie Gebauerové (k prvnímu soubornému vydání dopisů Boženy Němcové). In: *Božena Němcová*. K 140. výročí úmrtí. Literární archiv, sborník č. 34, Památník národního písemnictví, Praha 2002, s. 421–483
- Ferklová, Renata (ed.): Josef Knap a Zdeněk Kalista – příběh přátelství (edice korespondence). In: *Narození na přelomu století*. Literární archiv, sborník č. 32–33, Památník národního písemnictví, Praha 2000–2001, s. 373–462
- Ferklová, Renata – Dörflová, Yvetta (ed.): Činnost českých spisovatelů a česká politika v roce 1917 (edice korespondence). In: *Čeští spisovatelé a vznik republiky*. K 80. výročí ČSR. Literární archiv, sborník č. 30, Památník národního písemnictví, Praha 1998, s. 69–238
- Halas, Jan – Kundera, Ludvík (ed.): *František Halas: Dopisy*. Dílo Františka Halase, sv. 6. Torst, Praha 2001
- Hamanová, Růžena (ed.): *Dopisy Karla Teiga Emě Häuslerové*. Literární archiv č. 24, Památník národního písemnictví, Praha 1990, s. 189–251
- Hamanová, Růžena (ed.): *František Hrubín/Václav Černý: Vzájemná korespondence z let 1945–1953*. Torst, Praha 2004
- Hamanová, Růžena (ed.): Jedenadvacet dopisů Egona Hostovského Václavu Černému z let 1929–1968 a tři dochované odpovědi Václava Černého z let 1966–1968 jako částečný doplněk (edice korespondence). In: *Česká literární kritika 20. století*. Literární archiv č. 37, Památník národního písemnictví, Praha 2006, s. 205–232
- Holman, Petr (ed.): *Otokar Březina: Korespondence I, II*. Host, Brno 2004
- Hrabal, Jiří (ed.): *Listovní příležitosti. Dopisy Běřicha Fučíka Mojmiru Trávníčkovi*. Olomouc 2003, příloha Aluze č. 5
- Hrabal, Jiří – Trávníček, Mojmir (ed.): *Jakub Deml: Milý pane Josefe B*. Masarykova veřejná knihovna, Vsetín 2001
- Janáčková, Jaroslava a kol.: *Božena Němcová: Korespondence I (1844 – 1852)*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003 (vědecká redakce Jaroslava Janáčková, edičně připravili Robert Adam, Magdalena Pokorná, Lucie Saicová Římalová (vedoucí editorského kolektivu). Předmluvu napsala Jaroslava Janáčková

Janáčková, Jaroslava a kol.: *Božena Němcová: Korespondence II (1853 – 1856)*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004 (vědecká redakce Jaroslava Janáčková, edičně připravili Robert Adam, Magdalena Pokorná, Lucie Saicová Římalová (vedoucí editorského kolektivu) a Stanislav Wimmer). Předmluvu napsala Magdalena Pokorná

Janáčková, Jaroslava a kol.: *Božena Němcová: Korespondence III (1857 – 1858)*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2006 (vědecká redakce Jaroslava Janáčková, edičně připravili Robert Adam, Magdalena Pokorná, Lucie Saicová Římalová /vedoucí editorského kolektivu/ a Stanislav Wimmer). Předmluvu napsali Robert Adam a Lucie Saicová Římalová

Janáčková, Jaroslava a kol.: *Božena Němcová: Korespondence IV (1859 – 1862)*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007 (vědecká redakce Jaroslava Janáčková, edičně připravili Robert Adam, Magdalena Pokorná, Lucie Saicová Římalová /vedoucí editorského kolektivu/ a Stanislav Wimmer). Předmluvu napsal Stanislav Wimmer

Janáčková, Jaroslava (ed.): *Božena Němcová: Lamentace*. Český spisovatel, Praha 1995

Jonáková, Anna: K dopisu Václava Černého Gustavu Husákovi. + edice: Dopis Václava Černého Gustavu Husákovi z roku 1974. In: *Česká literární kritika 20. století*. Literární archiv, sborník č. 37, Památník národního písemnictví, Praha 1999, s. 233-262

Karfík, Vladimír (ed.): *Jiří Kolář: Psáno na pohlednice I*. Mladá fronta, Paseka, Praha 1999

Karfík, Vladimír (ed.): *Jiří Kolář: Psáno na pohlednice II*. Mladá fronta, Paseka, Praha 2000

Kokešová, Helena (ed.): „Jen kdyby ta mama byla jiná...“ (Výběrová edice korespondence Josefa a Karla Němcových). In: *Božena Němcová. K 140. výročí úmrtí*. Literární archiv, sborník č. 34, Památník národního písemnictví, Praha 2002, s. 387-420

Nekula, Marek – Olič, Jiří (ed.): *Jakub Deml: Píšu to při světle nočním (výbor z korespondence z let 1940 – 1961)*. Torst, Praha 1998

Olič, Jiří (ed.): *Jakub Deml: Zakázané světlo (výbor z korespondence z let 1930 – 1939)*. Paseka, Praha–Litomyšl 1999

Opelík, Jiří (ed.): *Jan Skácel – Jiří Fried. Vzájemná korespondence*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001

Ornest, Zdeněk (ed.): *Jiří Orten: Sám u stmívání (básníková korespondence s matkou, doplněná básněmi, prózou, výpisky z deníků a citáty)*. Mladá fronta, Praha 1982

Pavlíček, Tomáš (ed.): Dopisy Jana Zahradníčka Janu Čepovi z let 1942–1946, *Česká literatura* 52, 2004, č. 1, s. 59–81

Podivínský, Martin (ed.): Vzájemná korespondence F. X. Šaldy a Jana Čepa, *Česká literatura* 44, 1996, č. 6, s. 607–620

Svozil, Oldřich – Marek, Pavel (ed.): „Jsem disgustován...“. *Vzájemná korespondence Sigismunda Ludvíka Boušky a Karla Dostála-Lutinova*. Olomouc a Rosice, Univerzita Palackého, Gloria 2002

Trávníček, Jiří (ed.): *Ivan Blatný: Texty a dokumenty 1930–1948*. Atlantis, Brno 1999

Trávníček, Mojmír (ed.): *Jan Čep – Jan Zahradníček: Korespondence*. (sv. I, 1931–1943). Aula, Praha 1995

- Trávníček, Mojmír (ed.): *Jan Čep – Jan Zahradníček: Korespondence*. (sv. II, 1943–1948). Aula, Praha 2000
- Trochová, Zina – Munková, Alena (ed.): *Josef Jedlička: Milý pane Wilde. Dopisy z let 1954–1965*. Torst, Praha 2006
- Víšková, Jarmila – Jiskrová, Jaroslava (ed.): *Jiří Orten: Hořký kruh (korespondence s Věrou Fingerovou)*. Torst, Praha 1996
- Zatloukal, Jan (ed.): Jan Čep (o) Paulu Claudelovi. Dopisy Jana Čepa Paulu Claudelovi, *Česká literatura* 54, 2006, č. 5, s. 53–66
- (bez udání editora): *Jan Čep: Před námi tma a mráz (dopisy z let 1942–1945)*. Torst, Praha 2004

Studie a recenze o literární korespondenci

- Adam, Robert: Vydání Březinovy korespondence jako ediční počín, *Česká literatura* 52, 2004, č. 5, s. 698–701, (recenze edice: Otokar Březina: Korespondence I, II. Host, Brno 2004)
- Bauer, Michal: Korespondence Jana Čepa a Jana Zahradníčka (recenze), *Tvar* 7, 1996, č. 8, s. 20–21
- Bauer, Michal: Výbor z korespondence Jakuba Demla z let 1940–1961, *Tvar* 10, 1999, č. 5, s. 20–21, (recenze edice: Jakub Deml: Píšu to při světle nočním (výbor z korespondence z let 1940–1961). Torst, Praha 1998)
- Bednářová, Jitka: Ediční potěšení i zklamání, *Souvislosti* 16, 2005, č. 4, s. 258–263, (recenze edice: Bohuslav Reynek: Dnes jen o té prašivíně. Edice Scholares, svazek 6, Paseka, Praha–Litomyšl 2005)
- Flaišman, Jiří: Korespondence Františka Hrubína s Václavem Černým, *Česká literatura* 53, 2005, č. 6, s. 898–899
- Halas, František, X.: Dopisy dvou básníků (recenze–svědectví), *Souvislosti* 14, 2003, č. 4, s. 319–322
- Hladká, Zdeňka: Spisovnost a nespisovnost v jazyce soukromé korespondence (se zřetelem k teritoriální příslušnosti pisatelů), *Naše řeč* 84, 2001, č. 5, s. 225–234
- Hoffmannová, Jana: Epistolografický odkaz Boženy Němcové v nových interpretacích, *Naše řeč* 85, 2002, č. 5, s. 257–260, (recenze knihy: Janáčková, Jaroslava a kol.: Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové. ISV nakladatelství, Praha 2001)
- Hora, Petr: Kámen a bolest v kritické recepci revue olomouckých dominikánů Na hlu-binu. In: „Ale mne tato doba bolí...“ Karel Schulz básník, prozaik a novinář. K 100. výročí narození. Literární archiv, sborník č. 31, Památník národního písemnictví, Praha 1999, s. 71–85
- Hora, Petr: Nad svazečkem dopisů Jana Čepa, *Aluze* 2006, č. 2, s. 127–129, (recenze edice: Jan Čep: Před námi tma a mráz. Dopisy z let 1942–1945. Torst, Praha 2004)

- Iwashita, Daniela: Není dálky. Vzájemná korespondence Františka Halase a Jana Zahradníčka... (recenze), *Dějiny a současnost* 26, 2004, č. 6, s. 60–61
- Janáčková, Jaroslava: Božena Němcová a sestry Rottovy (ve světle nových pramenů a souvislostí), *Česká literatura* 53, 2005, č. 4, s. 493–517
- Janáčková, Jaroslava – Macurová, Alena – Římalová, Lucie – Wimmer, Stanislav – Baková, Helena: *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*. ISV nakladatelství, Praha 2001
- Kokešová, Helena: Božena Němcová: Korespondence II. 1853–1856 (recenze), *Dějiny a současnost* 27, 2005, č. 4, s. 47
- Kokešová, Helena: Karla Němce léta vandrovní. In: *Božena Němcová*. K 140. výročí úmrtí. Literární archiv, sborník č. 34, Památník národního písemnictví, Praha 2002, s. 271–312
- Komárek, Jan: Několik drobností k Dopisům Františka Halase, *Souvislosti* 14, 2003, č. 1/2, s. 328–331, (recenze edice: František Halas: Dopisy. Dílo Františka Halase, sv. 6. Torst, Praha 2001)
- Komárek, Karel: Listy básníků-přátel. *Aluze* 7, 2003, č. 2, s. 183–185, (recenze na Není dálky)
- Komárek, Karel: Dopisy nezavrou kritika. *Host* 19, 2003, č. 6, recenzní příloha s. XV–XVI, (recenze na Listovní příležitosti)
- Komenda, Petr: František Halas: Dopisy (recenze), *Česká literatura* 50, 2002, č. 3, s. 330–333
- Komenda, Petr: František Halas – Jan Zahradníček: Není dálky (recenze), *Česká literatura* 51, 2003, č. 6, s. 784–788
- Komenda, Petr: Otázka autenticity v díle Jiřího Ortena. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philologica, Philologica* 72, 2000, s. 73–77
- Kořená Markéta: Otokar Březina: Korespondence I, II (recenze), *Dějiny a současnost* 27, 2005, č. 9, s. 47
- Kostřicová, Blanka: „Komorní“ korespondence Jakuba Demla, *Host* (recenzní příloha) 17, 2001, č. 6, s. IV–V, (recenze edice: Jakub Deml: Milý pane Josefe B. Masarykova veřejná knihovna, Vsetín 2001)
- Kostřicová, Blanka: Noční světlo Jakuba Demla, *Host* (recenzní příloha) 16, 2000, č. 5, s. IV–V, (recenze edice: Jakub Deml: Píšu to při světle nočním. Torst, Praha 1998)
- Kroč, David: Dopisy o přátelství, tvorbě i samotě, *Host* 22, 2006, č. 2, s. 46, 48, (recenze edice: František Hrubín – Václav Černý: Vzájemná korespondence z let 1945–1953. Torst, Praha 2004)
- Kusáková, Lenka: Korespondence jako aktivní činitel literárního života v období národního obrození. In: *Spisovatelé, společnost a noviny v proměňách doby*. K 150. výročí úmrtí Karla Havlíčka. Literární archiv, sborník č. 38, Památník národního písemnictví, Praha 2006, 235–258
- Kusáková, Lenka: Korespondence jako historický pramen a umělecký text, *Česká literatura* 53, 2005, č. 4, s. 574–581, (recenze edice: Janáčková, Jaroslava a kol. Božena Němcová: Korespondence I (1844–1852), Korespondence II (1853–1856). Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003, 2004)

Mareš, Petr: Korespondence Boženy Němcové jako svědectví a dílo, *Česká literatura* 50, 2002, č. 5, s. 535–538, (recenze knihy: Janáčková, Jaroslava a kol.: Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové. ISV nakladatelství, Praha 2001)

Novák, Radomil: Halas – Zahradníček: Přátelství mimo čas, *Host* 20, 2004, č. 7, s. 61–62, (recenze edice: Není dálky... /Vzájemná korespondence Františka Halase a Jana Zahradníčka z let 1930 – 1949/. Edice Scholares, svazek 1, Paseka, Praha–Litomyšl 2003)

Novosad, Lukáš: Korespondence Halas – Zahradníček. (rec.), *Labyrint revue* 2003, č. 13–14, s. 213–214

Pelán, Jiří: Přátelské listy z nepřátelské doby, *Revolver Revue* č. 59, květen 2005, s. 246–252, (recenze edice: František Hrubín – Václav Černý: Vzájemná korespondence z let 1945–1953. Torst, Praha 2004)

Pešat, Zdeněk: Milostný svět Jiřího Ortena, *Literární noviny* 7, 21. 8. 1996. č. 34, s. 7, (recenze edice: Jiří Orten: Hořký kruh (korespondence s Věrou Fingerovou). Torst, Praha 1996)

Rak, Jiří: Božena Němcová. Korespondence III. 1857–1858 (recenze), *Dějiny a současnost* 29, 2007, č. 7, s. 47

Saicová-Římalová, Lucie: K otázce sebestylizací subjektů narátora a produktora (Dopisy Boženy Němcové). In: *Božena Němcová. K 140. výročí úmrtí. Literární archiv, sborník č. 34, Památník národního písemnictví, Praha 2002, s. 173–182*

Soldán, Ladislav: Dílo a život Otokara Březiny v dopisech, *Host* 20, 2004, č. 7, s. 62–63, (recenze edice: Otokar Březina: Korespondence I, II. Host, Brno 2004)

Titěra, Samuel: Není dálky..., *Tvar* 14, 2003, č. 16, s. 20, (recenze edice: Není dálky... /Vzájemná korespondence Františka Halase a Jana Zahradníčka z let 1930–1949/. Paseka, Praha–Litomyšl 2003)

Tomášek, Martin: Podmanivé kouzlo dopisů, *Host* 21, 2005, č. 7, s. 69, (recenze edice: Janáčková, Jaroslava a kol.: Božena Němcová: Korespondence I (1844–1852), Korespondence II (1853–1856). Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003, 2004)

Trávníček, Mojmír: Autobiografie v dopisech, *Tvar* 15, 2004, č. 16, s. 23, (recenze edice: Otokar Březina: Korespondence I, II. Host, Brno 2004)

Trávníček, Mojmír: Kámen a bolest v korespondenci Jana Zahradníčka a Jana Čepa. In: „*Ale mne tato doba bolí...*“. Karel Schulz básník, prozaik a novinář. K 100. výročí narození. Literární archiv, sborník č. 31, Památník národního písemnictví, Praha 1999, s. 61–70

Trávníček, Mojmír: Vzájemná korespondence Jana Čepa a Bedřicha Fučíka, *Tvar* 9, 1998, č. 8, s. 10–11

Trávníčková, Olga: Řeč o řeči v dopisech Boženy Němcové, *Host* (recenzní příloha) 19, 2003, č. 1, s. XV–XVI, (recenze knihy Janáčková, Jaroslava a kol.: Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové. ISV nakladatelství, Praha 2001)

Vojvodík, Josef: Otokar Březina v zrcadle svých dopisů, *Česká literatura* 52, 2004, č. 5, s. 686–697, (studie reflektující edici Petra Holmana Otokar Březina: Korespondence I, II. Host, Brno 2004)

Zámečník, Jan: „Drahý Jendo...“ (Nad korespondencí Jana Čepa a Jana Zahradníčka), *Host* 2002, č. 10, s. 38–40

Zand, Getraude: „Výpověď z krize“. Poslední dopisy Boženy Němcové. In: *Božena Němcová a její Babička*. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky (sv. III). ÚČL AV ČR, Praha 2006, s. 197–204

Literárněteoretické a literárněhistorické studie

Bednářová, Jitka: *Josef Florian a jeho francouzští autoři*. CDK, Brno 2006

Bednářová, Jitka: „Mám přítele nepochopitelného a úžasného“, *Souvislosti* 15, 2004, č. 1, s. 15–8

Čermák, František: *Jazyk a jazykověda*. Karolinum, Praha 2001

Červenka, Miroslav: *Obléhání zevnitř*. Torst, Praha 1996

Červenka, Miroslav: *Styl a význam (Studie o básnících)*. Československý spisovatel, Praha 1991

Červenka, Miroslav: Významová výstavba literárního díla. In: *Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Monographia CXVI – 1992*, Praha 1992

Doubravová, Jarmila: *Sémiotika v teorii a praxi. Proměny a stav oboru do konce 20. století*. Portál, Praha 2002

Editor a text. Úvod do praktické textologie. Edice Scholares, Paseka, Praha–Litomyšl 2006

Glanc, Tomáš (ed.): *Exotika. Výbor z prací tartuské školy*. Host, Brno 2003

Głowiński, Michał: Od vnějších a vnitřních metod k literární komunikaci. In: *Od poetiky k diskursu. Výbor z polské literární teorie 70. – 90. let 20. století*. Host, Brno 2002, s. 180–195

Grygar, Mojmír: *Terminologický slovník českého strukturalismu*. Host, Brno 1999

Hanč, Jan: *Události*. Torst, Praha 1995

Jakobson, Roman: *Poetická funkce*. H&H, Praha–Jinočany 1995

Justl, Vladimír: Životopis Vladimíra Holana. In: *Vladimír Holan: Bagately* (Sebrané spisy sv. XI). Odeon, Praha 1988, s. 313–450

Komenda, Petr: Žánrovost Modré, Žíhané, Červené knihy Jiřího Ortena: Deník nebo román?, *Česká literatura* 48, 2000, č. 1, s. 75–79

Kubínová, Marie: Problémy a paradoxy literární komunikace. In: *Na cestě ke smyslu. Poetika literárního díla 20. století*. sv. 3. Torst, Praha 2005, s. 785–819

Kundera, Ludvík: Data, fakta, citáty o díle Františka Halase (životopisné pásmo). In: *František Halas: Životem umřít*. Čs. spisovatel, Praha 1989, s. 317–380

Kundera, Ludvík: *František Halas*. Atlantis, Brno 1999

- Levý, Jiří: Předpoklady generativní poetiky. *Česká literatura* 18, 1970, č. 5–6, s. 419–448
- Lopatka, Jan: *Předpoklady tvorby*. Československý spisovatel, Praha 1991
- Lotman, Jurij Michajlovič: *Text a kultura*. Archa, Bratislava 1994
- Lotman, Jurij Michajlovič: *Štruktúra umeleckého textu*. Tatran, Bratislava 1990
- Lotman, Jurij Michajlovič: Two Models of Communication. In: *Soviet Semiotics (an Anthology)*. Edited, translated and with an Introduction by Daniel P. Lucid. The Hopkins University Press, Baltimore, London 1988, s. 99–101
- Лотман, Юрий Михайлович: *Внутри мыслящих миров (человек – текст – семиосфера – история)*. Языки русской культуры, Москва 1996
- Macurová, Alena: Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech. *Acta Universitatis Carolinae, Philologica Monographia* LXVIII–1977, Univerzita Karlova, Praha 1983
- Mocná, Dagmar, Peterka, Josef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Paseka, Praha–Litomyšl 2004
- Mukařovský, Jan: *Studie z estetiky*. Odeon, Praha 1966
- Okopień-Sławińska, Aleksandra: Vztahy mezi osobami v literární komunikaci. In: *Od poetiky k diskursu. Výbor z polské literární teorie 70. – 90. let 20. století*. Host, Brno 2002, s. 98–115
- Otruba, Mojmír: Autor – text – dílo. In: *Znaky a hodnoty*. Československý spisovatel, Praha 1994, s. 181–226
- Otruba, Mojmír: Mezitextovost jako podmiňovací vztah mezi znaky. In: *Znaky a hodnoty*. Československý spisovatel, Praha 1994, s. 7–43
- Pavlíček, Tomáš: Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky. *Literární archiv, sborník č. 38 - téma: Spisovatelé, společnost a noviny v proměnách doby*. K 150. výročí úmrtí Karla Havlíčka, Památník národního písemnictví, Praha 2006, s. 259–291
- Pechlivanos, Miltos – Rieger, Stefan a kol. (ed.): *Úvod do literární vědy*. Hermann & synové, Praha 1999
- Soviet semiotics (an Anthology)*. Edited, translated and with an Introduction by Daniel P. Lucid. The Hopkins University Press, Baltimore, London 1988
- Stankovič, Andrej: *Okraдли chudého (Příběh Josefa Floriana a jeho díla)*, Votobia, Olomouc 1998
- Tartuská škola*. Národní filmový archiv, Praha 1995.
- Textologie* (ed. Josef Vašák). Teorie a ediční praxe. Univerzita Karlova, Praha 1993
- Volek, Emil: *Znak – funkce – hodnota. Estetika a sémiotika umění Jana Mukařovského v proudech současného myšlení*. Scholares, sv. 4, Ladislav Horáček–Paseka, Praha–Litomyšl 2004

EDIČNÍ PŘÍPRAVA KORESPONDENCE

Petr Komenda

Výkonný redaktor: doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc.

Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová

Odborný redaktor: PhDr. Jan Schneider, Ph.D.

Technické zpracování: Mgr. Lenka Krausová

Obálka: Lenka Zuštinová

Vydavatel a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 8, 771 47 Olomouc

www.upol.cz/vup

e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2008

1. vydání

Neprodejná publikace

ISBN 978-80-244-2057-8

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN
EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDEM
A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY